

A HONVÉDEGYENRUHA SZÜLETÉSE*

1867. február 17-én I. Ferenc József helyreállította a magyar alkotmányt; néhány nap múlva magyar miniszterelnökké, s egyben honvédelmi miniszterré nevezte ki gróf Andrássy Gyulát. Június 8-án I. Ferenc Józsefet Budán Magyarország királyává koronázták. Rá négy napra, június 12-én a az uralkodó szentesítette az 1867. évi XII., közismert néven a kiegyezési törvényt. Az osztrák parlament *decemberi alkotmánynak* nevezett törvény együttesét (141–147. törvénycikkek), mely a magyar kiegyezési törvény osztrák megfelelője volt, aláírásával 1867. december 21-én hagyta jóvá a császár. Államjogi vonatkozásban lezárult a birodalom átalakítása; a Habsburg Monarchia alkotmányos dualista állammá vált.

A nem kevésbé fontos katonai kérdésekben a megegyezés a következő évre maradt, és végső formáját, politikai egyeztetések és törvénykezési procedúra után a véderőtörvényekben nyerte el. A véderőtörvényt érdemben három tárgyalási szakaszban hozták tető alá. Az első szakasz 1867 novembere–decembere, amikor politikai és taktikai egyeztetések zajlottak. A második az 1868. január 29. és március közepe között üléselő tábornoki konferencia, ahol főleg katonai-szakmai kérdéseket vitattak meg, köztük a magyar felterjesztéseket is. A harmadik fázisban, az 1868. április második felében Budán megtartott miniszteri konferencián már a törvény végleges formába öntésével foglalkoztak.

A megszövegezett törvényjavaslatokat 1868. június 10-én hagyta jóvá a magyar minisztertanács, melyet a miniszterelnök június 27-én nyújtott be a képviselőháznak. A törvényjavaslat érdemi vitája a magyar parlamentben július 30-án kezdődött és jó egy héten át tartott. Éles szóváltások után a szavazás végül is a kormány sikerét hozta. A főrendiházi elfogadás sem váratott sokáig magára, arra augusztus 11-én került sor. Ausztria parlamentjében november 13-án fogadták el a törvénytervezetet. Az uralkodó 1868. december 5-én szentesítette a véderőről szóló 1868. évi XL., a honvédségről alkotott XLI., és az önkéntes népfelkelésre vonatkozó XLII. törvényt.¹

A politikai és katonai kiegyezés, a Véderőtörvény és a magyar honvédség létrehozása sorsfordító kérdései mellett az egyezkedő feleknek megoldást kellett találni nem kevés járulékos problémára is. Ilyen volt – többek között – az új honvédség egyenruhája is.

*

Milyen lesz az új honvédség egyenruhája? – A kérdés 1868–1869-ben sokak érdeklődését felkeltette szakmai és politikai berkekben egyaránt, noha a Véderőtörvény bonyolult tárgyalási fordulóiban csak meglehetősen jelentéktelen tételnek számított. A honvédegyenruha terveit a magyar honvédelmi minisztériumban az egykori '48-as honvédtiszt, Gelich Richárd alezredes vezetése alatt működő különbizottság dolgozta ki², s azt nagy

* A közlemény az OTKA 46 906 TRT kutatási programjának keretén belül készült.

¹ *Somogyi Éva*: Kormányzati rendszer a dualista Habsburg Monarchiában. (A közös minisztertanács, 1867–1906). (História Könyvtár, Monográfiák.) Budapest, 1996. 24., 133–134. o.

² Gelich Richárd, mint honvédelmi minisztériumi osztálytanácsos, Andrássy Gyula egyik bizalmas híve,

vonalában az 1868. áprilisi budai tanácskozáson jóváhagyták.³ Ugyanekkor fogadták el a honvédszászlók szimbólumait is. Mindeközben, s még hosszasan, a magyar parlamentben és a sajtóban egymással perlekedtek az álláspontok. A radikális parlamenti ellenzék a honvédegyenruha magyar nemzeti jellegű (értsd: 1848-as) hagyományaiért állt ki, míg a másik tábor, amelyhez főleg katonák tartoztak, a külsőségek tekintetében is a haderő integritását tartotta a legfontosabb kérdésnek és azt a véleményt képviselte, hogy bármely '48-ra utaló rebellis jegy az egyenruhán megbonthatja a haderő egységét. Ők legfeljebb a „huszáros külsőt” tudták elképzelni. – A honvédség külsőségei körüli vitákban valójában a Véderőtörvény nagy kérdései fogalmazódtak meg – alacsonyabb szinten.

A véglegesnek szánt egyenruhatervek a honvédség hadrendi és költségvetési terveivel együtt hivatalos véleményezésre Bécsbe is eljutottak, a hadügyminisztériumba és a Katonai Irodához.⁴ Onnan pedig a bécsi újságokhoz. A liberális nagypolgárság lapja, a *Neue Freie Presse* már 1868 decemberében értesült a honvédség egyenruha-tervezetéről.⁵ A honvéd gyalogság magyar címeres piros csákovával, piros zsinóros (a tisztek aranyzsinóros) sötétkék atillával, piros nadrággal, sötét posztóból készült köpennyel és (bakancs helyett) magyaros csizmával lesz felszerelve – adta hírül. A szíjazat fekete, a tábori sapka vörös színű lesz. A köpenyre som alakú, szőtt gombok kerülnek, de nem olyanok, mint a közös hadseregből ismert közönséges fémgombok. Nem lesz viszont különbség a rangok jelölésében – erről már a *Hazánk* tudósított,⁶ Pesten. A rendfokozatokat a csákón és a galléron jelölik, paszománnyal és csillagokkal, a honvédségi törvény 19. paragrafusának megfelelően. Az egyenruha tervező bizottság is így látta jónak, mert ettől lesz egyértelmű „a magyar honvédségnek öfelsége többi csapataihoz való hozzátartozósága”, és ily módon elejét lehet venni a „netaláni civakodásnak a rangelsőbbség kérdésében és a tisztelgés megtagadásoknak”. A huszárok ugyanakkor kék leffentyűs tollas kucsmát kapnak, kék atillát, ugyanilyen mentét fehér prémmel, veres nadrágot. A zsinórzat piros lesz, a lótakaróra pedig dísznek a magyar címet helyezik – lehetett megtudni a híradásokból.

A sajtó tulajdonképpen az osztrák Honvédelmi Minisztériumhoz és az uralkodó Katonai Irodájához véleményezésre felküldött, fentebb említett javaslatokból szemezgetett. A bécsi illetékesek asztalára az egyenruházatról két tervezet került, mindkettőnek volt magyar és német nyelvű változata.⁷ A tervezeteket, a német változatok széljegyzeteiből

fontos szerepet játszott a Véderőtörvény magyar álláspontjának kidolgozásában. 1869-től már aktív katona, az észak-bácskai (szabadkai) honvédszászlóalj parancsnoka. 1878-ban tábornokként vonult nyugállományba.

³ A konfenciáról Friedrich Beck-Rzikowsky ezredes, az uralkodó Katonai Irodájának (Militärkanzlei) készítette napi feljegyzéseket, a jegyzőkönyvet feldolgozta *Papp Tibor*: *Az Osztrák-Magyar Monarchia első véderőtörvény tervezetét tárgyaló konferencia jegyzőkönyve. Hadi történelmi Közlemények*. 1968. 4. sz. 703–724. o. A jegyzőkönyv eredeti példányának őrzési helye: Kriegsarchiv (a továbbiakban: KA) MKSM SR Karton 143. Fasc. 29/3.

⁴ A honvédség szervezésének kulcsdokumentumait, utólagos rendezés során, az „MKSM SR, Karton 43. und Karton 44. Wehrgesetz, 1868” feliratú dobozokban gyűjtötték össze. Témánkat közvetlenül érintő részei: General Übersicht für die Eintheilung der königl. ung. Landwehr (1. csomó); Entwurf zur Landwehr-Organisation für Ungarn (2. csomó); Standes Übersicht der ungarische Landwehr-batallions (3. csomó); Entwurf für die Adjustierung und Ausrüstung der königlich ungarischen Landwehr (4. csomó); Kriegsorganisation der königlich ungarischen Landwehr (5. csomó); Budget Entwurf für die k. ung. Landwehr im Frieden (6. csomó); Rectifizierter Entwürfe für der Wehrgesetz, Landwehr- und Landwehr Statuts (7. csomó).

⁵ Ld. a *Neue Freie Presse*, 1868. decemberi számain.

⁶ *Hazánk*, 1868. december 16. szerda. 281. sz.

⁷ Ld. 4. j. A tervezetek német és magyar nyelvű változatai: „Javaslat a Magyar Királyi Honvédség egyen-

ítélve, véleményezték. A variánsok csak részletekben tértek el egymástól, láthatóan azonos intenciók alapján készültek, feltűnő bennük a sok szó szerinti azonosság. Egyrészt igazodtak a hadsereg meglévő egyenruházatához, közvetlen mintának az akkor viselt császári-királyi huszáruniformist vették. Alternatívaként ugyanakkor direkt formában utalás fedezhető fel az 1848–1849-es honvédszolgálat, illetve az 1850–1860-as évek önkéntes huszárságának egyenruhájára.

A honvéd gyalogságot mindegyik javaslat deklaráltan „könnyűgyalogságként” határozta meg és a viseletet is ehhez mérten alakította. Abban egységesek, hogy a honvéd főveg olyan legyen, mint a sorhadé, vagyis „törpe alakú, buzérszín veres csákó, napelenzővel”, fényezett fekete bőrtetővel. Ugyanígy a tábori sapka is sorhadi minta szerinti, csakhogy a színe buzérvörös. A kabátoknál azonban már eltértek a javaslatok. Az egyik kávébarna színű atillát és mellényt, sötétkék zubbonyt proponált, valamennyit meggy-színű zsinórral, míg a másik sötétkék atillát és sötétkék zubbonyt, mellényt pedig egyáltalán nem. A köpenynél és a nadrágnál viszont már nem volt véleménykülönbség; a köpeny „kékellő szürke” lesz – írták, egyező a sorhadéval, a nadrág buzérvörös, a rajta lévő zsinór pedig meggyvörös. A nadrág amúgy „fesztelen, kényelmesen bő szabású” – vagyis nem a szűk magyarnadrág –, csak térd alatt feszül a lábikrára, s egészen a bokáig kapcsokkal záródik. Egyeznek a lábbeli tervek is: magyar fűzős cipő, azaz a közös hadseregben akkor használt lábbelinel magasabb szárú bakancs, melynek szára puha bőrből készül. Előzetesen összesen 14 cipőmérettel számoltak.

Az említett tervek a huszárok részére világoskék atillát és mentét ajánlottak. Az atilla rövid szabású lenne eszerint, négy hüvelykkel ér a csipő alá, zsinórzata megegyezik a sorhadi huszárokéval, de meggyvörös variánsban. A mentére fehér prém kerülne. Világoskék lenne a zubbony is, vörös zsinórszegélyzettel, és a mellen öt pár rövid zsinórgombolóval. A köpeny ugyancsak a sorhadi mintára készülne, szabásában és színében is, vagyis megőrizné kávébarna színét, de hogy különbség is legyen, a gombok nem a sorhadi kerek gombok lennének, hanem magyaros, som alakú gombok. A nadrág mindehhez „buzérszín veres magyarnadrág”. A javasolt huszárfőveg kucsma, pontosan olyan, mint amelyet a sorhadi huszárok viseltek az 1860-as években, sastollal, vitézkötéssel.

A fegyverek, fegyvertartozékok és felszerelési anyagok tervezése is egységes koncepciót tükröz. A gyalogságnak újonnan bevezetett Werndl puskája, a huszároknak Werndl karabélyja lesz, a tölténytáskák és az összes szíjázat fekete, formára pedig teljesen olyan, mint a sorhadban. A huszárkarabélynak azonban valamivel rövidebb lenne a csöve, mint sorhadi megfelelőjének, s úgy lenne hordandó, hogy a nyereg hevederre egy bőr hüvelyt applikálnak, és abba helyezik bele a karabélyt. Természetesen vállon, szíjon is lehetne hordani. Rövidebb lenne a huszárkard is, mint sorhadi megfelelője, ahogyan a javaslat megfogalmazta: „rövidebb és valamivel szélesebb” – legajánlatosabb a Mária Terézia korabeli ún. fringia alak volna.”

A tölténytáskát a gyalogosok és a huszárok is fekete vállszíjon hordanák. A táska felületét a magyar korona díszítené, alatta pedig a zászlóalj, illetve a huszárszázad hadrendi

ruházata és fegyverzetére nézve”; német variánsai: Vorlage über die Bemontierung und Bewaffung der k. ung. Landwehr”, illetve „Entwurf für die Adjustierung und Ausrüstung der königlich-ungarischen Landwehr”. Részbe az iratcsomónak a már véglegesített honvéd öltözködési szabályzat német nyelvű munkapéldánya is. Ez a szöveg jelent meg nyomtatásban a Birodalmi Rendeletek Tárában.

számát helyeznék el. A tisztí tölténytáska fedelére – egyébként mind a huszár-, mind a gyalogos-tisztek számára egyaránt ilyet helyeztek volna –, a korona alá az uralkodó névjele kerülne. Díszített lenne a táska szíja is (vállszíj), oroszlánfejjel, láncsal, jelsípval. A többi tisztí kellék formáját tekintve olyan lenne, mint a sorhadi tisztéké, de némileg megmagyarított kiegészítésekkel, például a kardkötő paszománya esetében a fekete helyett meggyvörös beszövessel, a kardbojton magyar címerrel és magyar koronával.

A felszerelési tárgyak között – talán a régi csutora iránti nosztalgiából – külön javaslat foglalkozik a „bőrös kulaccsal”, azaz a „nyers szőrös bőrrel bevont kisdud fakulacs-csal”. Elég nagy teret szenteltek a javaslatok a huszárok nyereg- és lófelszerelésének, a ló-, illetve nyeregbundának, köpenyzsáknak. Nyeregbunda nem is lenne, hanem helyette lótarakó világoskék posztóból, amit az egyik tervezet még buzérvörös szegélyeztetéssel is ellátna. A lótarakó hátsó csücskét az uralkodó névjele díszítené a magyar koronával. Külön szólt a tervezet a nyeregsákról, amelyre ugyancsak rákerült volna az uralkodói névjele. Kaptak volna a huszárok fejenként egy-egy hajlított nyelű szekercét is. Mintegy előre kalkulálva a huszárság várható katonai szerepét kiegészült mindez a sánccserszámokkal, úgymint az ásóval és a csákánnyal, melyekből minden század kettőt-kettőt kapott volna.

A tervezeteket utójegyzetekkel is ellátták, amelyek további praktikus ötleteket tartalmaztak. Például a huszárlegénység kapjon sűrű vászonnadrágot istálló munkára, vagy a csákónak legyen egy viaszosvászon huzata, melynek hátsó része 8 hüvelykkel lenne hosszabb az elejénél, s így hidegben vagy esőben védené a nyakat. Elég hosszasan taglalja az egyik utójegyzet a „kalap-kérdést”, felveti a lehetőséget, hogy a drágább csákó helyett célszerűbb lehetne egy olcsóbb, sűrű nemezből készíthető, kakastollas, „törpe, dombor alakú kalap, nem túl nagy, vízszintesen kiterülő karimával”. De azonnal meg is cáfolja önmagát: tartósabb, katonásabb a csákó és jobban megfelel ama igénynek, hogy a honvédség egyenrangúnak mutakozzék a sorhaddal.

A rendszeresítést megelőző uralkodói mustrára 1869 januárjában került sor Bécsben: egy honvéd huszárörmester vezetése alatt két gyalogosból és két huszárból álló kis csapat mutatta be az új ruhát a királynak. Az eseményről az újságok is részletesen tudósítottak. Kiemelték, hogy a király magyarul beszélt a honvédekkel, de hogy mit mondhatott személyes véleményként, arról már nem szóltak. A Honvéd néhány héttel később adott hírt az eseményről: „a honvédek egyenruházati terve megnyerte a legfelsőbb engedélyt. A gyalogság öltözete: sötétkék atilla, sötétkék zsinóros blouse, sűrű nadrág, és vörös csákó; a huszároké kék atilla szűk vörös nadrág és hasonló vörös csákó... A tisztek sipkái és kardbojtjai olyanok lesznek, mint a rendes seregben.”⁸

Az uralkodói mustra után már semmi sem állhatott a hivatalos rendszeresítés útjába: a honvéd egyenruháról szóló rendelet csakhamar nyomtatásban is megjelent.⁹ Tartalma csaknem teljesen azonos a Gelich-féle tervezetekével. Behatóbban csak a két alapfegyver, a gyalogság és a lovasság ruhájával és felszerelésével foglalkozott, és csak szükségszerűen, az utolsó fejezetekben érintette a nem harcoló állomány tisztjei, tisztviselői, altiszti beosztású mesteremberei viseletét. Ez az első években, főleg a szimbólumok

⁸ A *Honvéd*, 1869. március 16. 11. sz. 90. o.

⁹ Ruházati és felszerelési szabályzat a M. Kir. Honvédség számára. In: Magyarországi Rendeletek Tára. Harmadik folyam. 1869. Honvédelem. Első füzet. 77–92 o. Ugyanennek német nyelvű változata: Adjustierungs- und Ausrüstungs-Vorschrift für die königlich-ungarische Landwehr. 365–374. o.

kérdésében elég sokszor adott okot vitára. A rendeletből valójában csak a honvédegyenruha esszenciája olvasható ki, amely a következő:

A honvédség dísz-fejfedője a csákó, amint a fentebbi tervezetekből már ismerjük, „törpe alakú, buzérszín veres, napellenzős”, ugyanolyan, mint amelyet a hadsereg számára 1868-ban rendszerezítettek. Magyarrá felségjelei tették: kör alakú pajzson a koronás magyar középcímer,¹⁰ a „Királyért és Hazáért” körfelirattal. A jelmondat a 79–82. hadrendi számú, horvátországi zászlóaljknál horvát nyelvű: „Za kralja i domovinu”. A másik jelképhordozó a címer fölél magasodó sárgaréz rózsza, közepén az uralkodó magyar koronás névjele (IFJ). A homlokrészre, közvetlenül a címer alá illesztették a zászlóalj-, illetve a huszárszázad hadrendi számát.¹¹ A huszárcsákón ezen kívül meggyvörös vitézkötés és fehér lószőrfgó is volt. A tisztí csákó mívesebb kivitelű, fémdíszei (címer, rózsza, hadrendi szám) aranyozottak, és aranszálakkal hímmzett szemernyőjének külső pereme.

A tábori sapka szintén a hadseregi formát utánozta. Színe buzérvörös, anyaga filcposztó, jobb oldalára sárga posztóbból a csapattest hadrendi számát varrták. Ez a köznapi ruhadarab tisztí párjával, a fekete sapkával együtt a '70-es évek elején kis politikai kakaskodás középpontjába került. A vita tárgya a sapka rózsája volt. Milyen legyen, „sárga czérna rózsza”, vagy fémrózsza, és egyáltalán mi legyen a közepén: fekete, avagy veres posztó? Mivel az 1869-es rendelet külön nem tett említést a sapka díszéről, azt ki-ki saját (politikai) ízlése szerint értelmezhetette. Akiket a hadseregtől helyeztek át, tovább hordták régi sapkájukat a megszokott fekete középmezű rózsával, míg a „hazafias érzelmű” új tiszték és az egykori '48-asok inkább veres közepű arany rózsát csináltattak.¹² Ugyanilyen lett a legénységi változat is – sárga gyapjú keret, veres középmező, rajta az uralkodó névjele. A vita persze hamar rendeződött, a honvéd tisztikar hazafias része is áttért az aranyfekete rózsza használatára, a legénységi sárga-veres rózsát pedig ugyanolyan fémrózsára cserélték,¹³ mint amelyet a közös hadseregben használtak. A magyar jelleget a továbbiakban csak az uralkodó (IFJ) magyar írásmód szerinti névjele fejezte ki.

Huszáros lett a honvéd díszkabát is, vörös zsinóros, sötétkék atilla, illetve a huszároknak fehér prémes mente. A huszárlegénység furcsa mód nem kapott atillát, ők a mente alá zsinóros zubbonyt vettek fel, amely persze sok zsinórjával már majdnem atillára hasonlított. Elöl csavart, som alakú gombok zárták, mindegyiknél egy-egy 8,5 cm

¹⁰ A középcímer a magyar politikai gondolkodásban az ország területét jelképezte Dalmácia, Horvátország, Szlavónia, Erdély és Magyarország címereinek együtteseként. A címet 1848-ban alkották meg, valójában tehát '48-as örökség. Erről részletesebben: *Bertényi Iván: Új magyar címertan.* Budapest, 1998.² 77. o.

¹¹ A címer alatti fém hadrendi számot egyetlen tárgyi emlék vagy ábrázolás sem dokumentálja. A hadrendi szám feltüntetése a sok átszervezés miatt valójában értelmetlenné is vált, melyet – főleg takarékoságra hivatkozva – szóvá is tettek. A gyalogos csákón megszűnt, a huszárcsákón pedig a csákó bal oldalára került. Ugyanígy megszűntek a számos zubbonygombok és lekerült a szám a tölténytáskákról. Mindössze a tábori sapkán maradt meg mindvégig.

¹² Az „áttett tiszt urak subordinatio elleninek tartják, hogy magyar érzelmű honvéd veres-sárga fővegrózsát és kardbójtot mer viselni...” – dohogott *A Honvéd* cikkírója. Amúgy is, a honvédség kezd németesedni, ráadásul csak nagyon kevés „nemzeti viselet engedtetett meg, minek kellene még azt a keveset is németesíteni?” Hangok a közös hadsereg és a honvédelem köréből... *A Honvéd.* 1871. augusztus 10. 32. sz. 129. o. A „pecsovics” mint a „megalkuvó” szinonímája, a sárga-fekete színpárra utal, s főleg azokra, akik ezt viselik.

¹³ A „czérna rózsák” lecserélésének ötlete az V. Honvédkerületi parancsnokságtól származott. Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) Honvéd Főparancsnokság, Főparancsnoki iktatókönyv, 51. lap. 1872. január 15. V. Budai kat. pság 6. 1/15.

hosszú vízszintes mellzsinórral, a végükön makk alakú fonadékkal. A bal vállán vállzsinór feszült, a karvéget vitézkötés díszítette. A huszártiszteknek atillája, mentéje és zubbonya is volt.

A hétköznapok kabátviselete a sötétkék zubbony. Mint ahogy majd' minden honvéd ruhadarab díszesebb volt közös hadseregbeli megfelelőjénél, a honvéd zubbony (tishti és legénységi egyaránt) is az lett. Gallérját meggyvörös zsinórzat keretezte, az ujjak végét hármás karika díszítette, rejtett gombolás helyett öt félgömb alakú sárgaréz gomb zárta.¹⁴ Derekat korbacba bújtatott zsinórral karcsúsítani is lehetett.

Buzérvörös posztóból készült az alul kapcsokkal záródó szűk magyar nadrág. Külső oldalvarrását 1 cm-es lapos, meggyvörös zsinór fedte, a combokon pedig atillazsinórból képeztek vitézkötéseket. A tisztek ennek megfelelően díszöltözetben buzérvörös pantallót hordtak, általában pedig kékszürkét, az oldalvarráson buzérvörös szegéllyel. Ez utóbbi volt a „szalonnadrág”.

Kékszüre posztóból készült a honvédgyalogság köpenye, hasonló szabásban, mint a közös hadseregé. Ami attól megkülönböztette – a gallérja két végére felvarrt lándzsahegy alakú, buzérvörös hajtóka. A köpenyeket az első két évben még magyaros somgombokkal készítették, ezeket azonban praktikátlanságuk miatt már 1870-ben lapos, kerek gombokra cserélték. A tisztek köpenyét buzérvörös posztó szegélyezte, gallérját bársony fedte. A tiszteknek volt egy kerek köpenye is (körgallér). Viselése azonban csak szolgálaton kívül, menetek alkalmával és hadműveleti területen volt megengedett.

A lábbeli végül bakancs lett a gyalogosok számára, a tiszteknek pedig félszárú csizma, ami persze a leeresztett pantallószáraktól nem is látszódott, s így mindegy volt hogy ezt, vagy az oldalt gumibetétes fekete cipőt (cúgos cipőt) hordják-e. Akik lovasítottak voltak, a csizmán egyenes nyakú tarajos huszársarkantyút, ünnepélyeken és táncmulatásokon pedig gombos sarkantyút viseltek.

A „maradék” honvéd státusok, beosztások egyenruháit a rendelet szűkszavúan tárgyalja. Ruházatukat, megkülönböztető jelzéseiket, fegyvereiket az alábbi táblázat foglalja össze:

<i>Fegyvernem / állománycsoport</i>	<i>Csákó / sapka</i>	<i>Atilla / zubbony-gallér és hajtóka</i>	<i>Nadrág / pantalló</i>	<i>Köpeny</i>	<i>Fegyver</i>
<i>Járásőrmester</i>		sötétkék ¹⁵	sötétszürke pantalló, buzérvörös paszpól	kékszüre	gyalogtishti kard, altishti kardbojt ¹⁶
<i>Orvosok</i>	sötétkék	sötétkék / vörössel keretezett fekete bársony	sötétszürke, buzérvörös paszpól	kékszüre, fekete szegély, fekete bársony hajtóka	gyalogtishti kard
<i>Hadbírók</i>	piros	sötétkék / buzérvörös	sötétszürke buzérvörös paszpól	kékszüre	gyalogtishti kard

¹⁴ A gombokon, legalábbis az első hónapokban, években a zászlóalj számát is feltüntették, erről azonban praktikátlansága, s főleg a sok átszervezés, hadrendi változás miatt csakhamar lemondtak. A gombok ettől kezdve mindvégig sima felületűek voltak.

¹⁵ A galléron duplán feketett őrmesteri paszománnyal. A két paszomány között vörös sáv.

¹⁶ A kardkötő vörös bagaria bőr, bevonva sárga iszphán paszománnyal.

<i>Fegyvernem / állománycsoport</i>	<i>Csákó / sapka</i>	<i>Atilla / zubbony-gallér és hajtóka</i>	<i>Nadrág / pantalló</i>	<i>Köpeny</i>	<i>Fegyver</i>
<i>Hadbiztosok</i>	kucsma, karmazsinvörös leffentyűvel ¹⁷	sötétzöld	kékszürke, karmazsinvörös paszpól	kékszürke, karmazsinvörös bársony hajtóka	tisztviselői kard, meg-rövidített kardbojtjal
<i>Számellenőrzés</i>	kucsma, karmazsinvörös leffentyűvel ¹⁸	sötétzöld	kékszürke, karmazsinvörös paszpól	kékszürke, karmazsinvörös bársony hajtóka	tisztviselői kard, kard-bojt nélkül
<i>Állatorvosok</i>	kucsma ¹⁹	sötétkék, ²⁰	szürke, buzérvörös paszpól	kékszürke, meggyvörös bársony hajtóka	
<i>Századkovács</i>	sötétkék tiszti sapka ²¹	sötétkék, meggyvörös zsinór, és hajtóka	buzérvörös huszárnadrág meggyvörös zsinórzat	kávébarna, buzérvörös hajtóka	
<i>Mesteremberek, fegyvermesterek²²</i>	sötétkék tiszti sapka ²³	kékszürke, világoskék karhajtóka	piros	kékszürke, világoskék hajtóka	Werndl-szurony bőr hüvelyben
<i>Tisztiszolgák</i>	buzérvörös táborig sapka	sötétkék, sötétkék zsinór ²⁴ a huszárzubbony mintája szerint	piros	fegyvernemnek megfelelő	
<i>Hivataliszolgák</i>	pörgekalap, baloldalt magyar címer	sötétkék, sötétkék zsinór ²⁵	buzérvörös huszárnadrág	szürke, hajtóka nélkül, fehér somgombokkal	

Persze mindig akadtak olyan kivételek, különcök, akik valamit máshogy csináltak volna. A volt '48-as Pongrácz Károly egy honvédelemről szóló kisebb tanulmánya részeként kitért a honvédegyenruhára is.²⁶ Úgy gondolta, hogy minden katona az első bevonulásánál teljes egyenruhát kapna. Miután megkapta a szükséges kiképzést, hazamenne, magával vinné felszerelését is, és azt az adott település elöljáróságánál leadná. A holmikát

¹⁷ A kucsmán fehér lószőrforgó. A fekete sapkán a rózsza középmézejében a magyar szentkorona.

¹⁸ Mint a hadbiztosok kucsμάja.

¹⁹ Mint a hadbiztosok kucsμάja, de fekete lószőrforgóval.

²⁰ Az atilla zsinórozása ugyanaz, mint a huszárzubbonyé. A zsinór meggyvörös, aranszálakkal átszöve. Az atillán a gallér és a karhajtóka, illetve a zubbonyon a gallér és karhajtóka meggyvörös.

²¹ A tiszti fekete sapka szabása szerint, de altiszti jelekkel. A táborig sapka buzérvörös.

²² Rangjuk a gyalogság őrmesteri distinkciója szerint.

²³ Mint a századkovácsé.

²⁴ Az atilla zsinórozása a huszárzubbony zsinórozása szerint. A zubbony hajtóka és zsinór nélkül.

²⁵ Az atilla hosszított szabású. A körteformájú fehér gombokon a magyar államcímer. A galléron feltünteték a hivatal nevének kezdőbetűit. A zubbony, mint a gyalogságé, ugyancsak sötétkék zsinórzattal, hajtóka nem volt, helyette egysoros-gombos piros mellényt viseltek. A gombok gömb formájú óngombok.

²⁶ *Pongrácz Károly: Az osztrák-magyar hadsereg és a honvédelem. A Honvéd, 1869. 18. sz. (Melléklet.) A tanulmány 15. tétele foglalkozott a honvédség egyenruhájával.*

ott őriznék, az újabb tartalékos behívásánál pedig kiadnák a katonának. A ruhák és a felszerelés karban tartása a községre hárulna mindaddig, amíg tart a kötelező szolgálat (12 év). Ezután a ruha a község tulajdonába menne át, ez lenne mintegy a község jutalma a gondozásért. Ha pedig időközben a felszerelésből valami tönkremenne, az a község kára lenne. A honvédelem ezáltal is igazi közösségi üggyé válhatna. A készletek rendben tartását a zászlóaljparancsnok évente kétszer ellenőrizné a szolgabíró társaságában. A Pongrácz által elképzelt honvédegyenruha egyébként barna csuklyás köpenyből, kék posztó zubbonyból (blouse), kék posztó mellényből, alul szűk, felül bő vörös magyarnadrágból, magyar csizmából, bojtos nyakravalóból, széles ernyős vörös sapkából, vállon átvett vitorlavászon tarisznyából állna. Minden katona kapna két garnitúra fehérneműt (inget, gatyát). A tisztek ruhája annyiban különbözik a legénységétől, hogy nekik atillájuk is lenne, a főtiszteknek arany zsinórral, az altiszteknek vörössel. Pongrácz tanulmányát az illetékes magyar szervek igencsak komolyan vették, s azt a honvédség egyenruházatáról Bécsbe felküldött anyaghoz is mellékeltek.²⁷

Volt, akit csak saját egyenruhája érdekelt. 1870-ben, már jóval a hivatalos rendszerezés után egy reaktivált, volt '48-as katonorvos a honvédorvosi egyenruhát szerette volna megváltoztatni.²⁸ Ugyan '48-ban is egyforma volt a honvédtisztek és a honvédorvosok öltözete, csakúgy, mint jelenleg, ám jobb lenne az orvosoknak valami külön ismertető jelvény, például egy új főveg – érvelt. Mert az a kis fekete bársony, a piros szegéllyel csak közlőről tűnik fel, messziről nem, s ha a honvédorvos csákoval lesz dekorálva, nem lesz észrevehető. 1848-ban fehér tollal volt megkülönböztetve az orvos. Azt ajánlja, hogy az orvosok csáko helyett kerek kalapot, kucsmát vagy cserkesz főveget viseljenek. S persze voltak nagy kesergők is a '48-as egyenruha miatt, mint például Ivánka Imre, a parlament talán leghangosabb ellenzéki képviselője, aki még júniusban is, amikor már a törvény vitája folyt, mindent újra tárgyalt volna, kiegyezésestől, véderőtörvényestől, mindenestől. Egy 1869. májusi parlamenti felszólalásában, amikor lényegében már a honvédség szervezési munkái folytak, arról szónokolt, hogy a nemzet nagy többsége inkább ragaszkodik „azon rongyos, éhes és fáradt honvédekhez, kiket 1848–49-ben ismert”. És bármilyen külsővel is próbálkoznak, „ezen kegyeletet, akár legszebb egyenruhákkal is, kebléből kitörölni nem lehet”. Ez nem igazi honvédség, a magyar nemzet honvédeknek akar és nem Landwehrt.²⁹

Nem nagyon örültek a hazafias körök a dzsidás lovasságnak. A magyar és a horvát katona huszárnak termett – írta *A Honvéd*. A horvátok pedig kifejezetten sérelmezik is, hogy katonáik ulánusok lettek, és ez valóban méltánytalan velük szemben. „Szegény horvát lovas katonából egy valóságos amphibiumot csináltak, elöl huszár, hátul ulánus, és a fején egy lengyel csapka.”³⁰

Az egyenruha mintadarabokat a honvédelmi minisztérium épületében vehették szemügyre a leendő beszállítók. Véleményük nem lehetett a legjobb – legalábbis az ellenzéki sajtó tudósításai szerint. A szabóiparosok például azért panaszkodtak, mert nem kértek

²⁷ KA MKSM SR Karton 43.

²⁸ *A Honvéd*, 1870. január 13. 2. sz. 14. o.

²⁹ *A Honvéd*, 1869. június 1. 23. sz. 172. o. „Balról éljenzés” – írta a korabeli parlamenti tudósítás.

³⁰ *A Honvéd*, 1869. november 5. 45. sz. 352. o.

tőlük véleményt a nemzeti jelleg, a „magyar ruha” kérdésében. A zsinórok sem jók, silányak, azok még a kiállítóknak (értsd a minisztérium illetékeseinek) sem tetszettek. A pesti szabók küldöttsége a tervezett nadrág miatt még Kerkápoly Károly államtitkárt is felkereste, azt kérve tőle, hogy vizsgálta felül a nadrág ellenzője (leppentője) kérdését, hogy a honvédnadrág maradjon igazi magyarnadrág, s ne olyan legyen, mint amelyet a huszárok és a magyar gyalogosok újabban a hadseregben hordanak (Schlitzes). Ráadásul, ha a nadrág ellenzővel készülne, 20 krajcárral még olcsóbb is lenne.³¹

Az első beszállítói pályázatokat februárban írták ki. A feltételeket és a határidőket szorosra szabták: a ruházati és felszerelési cikkek első harmadát május 15-re kellett beszállítani, mégpedig a hónap végével felálló főtanosztály számára, a másodikat július 15-re, a kerületi tanosztályok katonáinak, a harmadikat szeptember 15-re, ezeket már a bevonuló újoncnak. A kiállított mintánál rosszabb minőségű alapanyag természetesen nem jöhetett számításba, ha pedig jobb volt a beajánlott minőség, arról tanúsítványt is mellékelni kellett. A gyapjuszövetekhez nem volt szabad használni sem mügyapotot, sem gyapjúhulladékot, sem gyapotot, alapkövetelmény volt a kelme színtartósága. A vászonféléknek, akár háziipari-, akár ipari termékről volt szó, minden esetben kellően fehérítettnek és kiszáritottnak kellett lenni. A lábbeliket – egyébként éveken át ezekkel volt a legtöbb probléma – a kiírás szerint, ún. „fontos talppal” kellett megtalpalni. Az átadásnál szűrőpróbaszerűen vizsgálták meg a beszállított anyagok mintegy két százalékát. A lábbeliknél öt párat. Az átvevő bizottság hét főből állt, katonákból és kijelölt mesteremberekből: utóbbiakból egyet-egyet a minisztérium, a vállalkozók, illetve a pesti ipari és kereskedelmi kamara jelölt.³²

Beszállítói ajánlatokat az alábbi ruházati és felszerelési cikkekre tehettek az elképzelések szerint várhatóan hazai iparosok, cégek:

A gyalogság számára:

csákó, címer- és fémrózsával	magyar fűzős cipő (bakancs)
csákópaszománt	nyakkötő ³³
örvezető jelvényzsinór	kardbojt
nyári atilla ³⁴	bőrkesztyű
rangjelző paszománt	fejeskesztyű
rangjelző csillagok	kapca
tábori süveg	oldaltarisznya
köpeny	nadrágszíf
sötétkék zubbony	fölszerelt háti tarisznya (borjú)

³¹ A *Honvéd*, 1869. március 16. 11. sz. 90. o.

³² A *Honvéd*, 1869. február 23. 8. sz. 62–63. o.

³³ Azaz nyakszegély.

³⁴ A magyar nyelvben szokatlan elnevezés az (osztrák) német „Sommer-Attila, azaz a normál zsinórós atilla tükörfordítása. A császári-királyi hadseregben így különböztették meg az atillát a „Winter-Attilától”, azaz a mentétől.

örmesteri jelvény paszománt	tölténytáska fémszámozattal
posztó magyar nadrág	fegyverszíj
ing	derékszíj számozatlan tölténytáskával
gatya	köpenyszíj

A lovasság számára:

csákó címirattal, vitézkötés, rangjelző paszománt- és lószőrlobogóval (bokréta)	kapca
tábori süveg	csizma
attila (!)	sarkantyú
örmesteri rangjelző paszomány	nyakkötő
barna köpeny csuklyával	kardbojt
téli attila ³⁵	kardszíj
rangjelző csillagok	kardmarkolatszíj
sötétkék zubbony	tölténytáska szíjjal és fémsípval
rangjelző paszománt zubbonyra	bőrkesztyű
buzérszín- veres posztó magyar nadrág	fejeskesztyű
nadrágszíj	pisztolytartó szíj
ing	köpenyszíj
gatya	paktáska

A dzsidások számára:

csapka (föveg) lószőrbokréta és lánczollal ³⁶	különszabatú attila ³⁷
--	-----------------------------------

A következő „árlejtési hirdetményt” áprilisban tették közzé, ebben főleg börnemű-ekre, és műszaki cikkekre írtak beszállítói pályázatot.³⁸

lovas tölténytáska 4144 db	kengyelszíj
kard 4152 db	szügyellő
trombita 25 db	csikófék
trombita zsinór és bojt 25 db	csikófékszár
görbényelű sátorbalta 4144	csikózabla
főződedény (högre) két legényre 2624 db	kantár

³⁵ Ld. a nyári atillánál leírtakat.

³⁶ A „lánczolat” az ulánus föveg láncdíszítését jelenti.

³⁷ Azaz sűrű gombos ulánka.

³⁸ A *Honvéd*, 1869. április 13. 15. sz. 57. o.

főzőedény hordószfj	kantárszár
bögrezsák	kantárzabla álladzólánccal
nyereg	bőr kötőfűk
lótakaró	kötőfékszár (bőrből)
felsőheveder	kötőféklánc
alsóheveder csatlóval	abrakos tarisznya
kettős málhaszák	lábnyűg
málhaszj	fekete lópokróc
pisztolytok felkötő szíjjal 518 db	takarmányozó kötel
patkótáska	ítató csőbőr
kengyel	vakaró, nyéllel
dzsidadanyél puzdrával	lókefe
kengyel, huszárok számára	

A beszállítók júniusra teljesítették az első vállalásokat. A beérkező használati cikkek minőségéről sajátos polémia bontakozott ki a sajtóban. Az ellenzéki lapok természetesen a kifogásokat sorolták. A *Hon* 1869. június 9-én például azt állította, hogy a vállalkozók viselt, kopott, sőt a közös hadseregtől már visszautasított ruhákat szállítottak a honvédeknek. A *Pesti Napló*ban június 11-én Vincze János, egykori '48-as honvéd százados cáfolta a rosszindulatú pletykákat: mindez rágalom, hiszen minden átvételről jegyzőkönyv készült, s azokból kiderül, nincs erről szó. Aki akarja, megtekintheti a jegyzőkönyveket, és meggyőződhetik az állítások valótlanágáról. Az újság – ti. a *Pesti Napló* – maga is utána járt a dolognak az illetékeseknél a június 15-i számban. Valóban voltak minőségi kifogások – írta a lap, mivel a honvédség nem akart elhamarkodva, egyszerre megrendelni 800 emberre való ruhát, hanem csak annyit, amennyi a tanosztályoknak kellett. Ezek nagy része egyébként kifogástalan volt, ugyanakkor azokért, amelyek nem feleltek meg, kevesebbet fizetett.

Az ellenzék a *Honvéd* június 22-i számában kritikát fogalmazott meg. Sok a baj a 800 emberre beszerzett ruhával: „Rongyosabb katona alakokat nem igen lehet látni egy megfutamodott és hetekig kóborolt hadcsapatban sem, mint a mi újonc honvédeknek, kiken az a vörös nadrág van, melyet 1859-ben a magyar önkénytesekre adtak, s azok már viselték, azóta pedig a moly ette...” Ezek a ruhák keltették a szállítók rossz hírét. Ám, hogy mi az igazság, nem lehet tudni, és azt sem, hogy ezek voltak-e a megrendelt ruhák, vagy a honvédelmi minisztérium kerestette elő ezeket a csúnya holmikát a raktárakban.

A legtöbb kritikát valóban a buzérvörös magyarnadrág kapta. A nadrágnak külön kis története kerekedett. 1863 nyarán I. Ferenc József testvéröccsének, Miksa főhercegnek felajánlották a megalapítandó mexikói császárság trónját, melyet ő 1864-ben el fogadott. A megszervezendő mexikói hadsereg részére csehországi gyárakban nagy mennyiségű vörös posztót rendeltek, melynek átvételéért az osztrák kormány vállalta a kezességet. A „mexikói kaland” azonban Miksa agyonlövésével sajnálatos véget ért, a legyártott posztó pedig a hadsereg nyakán maradt. Ebből ruházták fel lovaglónadrággal a Monarchia teljes lovasságát és a szekereszetet, a felesleget pedig a honvédségnek adták át. A

posztó egyébként kiváló minőségű volt és olyan elnyúhetetlen, hogy még 1890 táján is voltak belőle készletek a honvédség raktáraiban, noha viselését hivatalosan, már 1881-ben megszüntették.

A vörös nadrág mindenesetre szokatlan volt a magyar szemnek, hiszen a huszárok is csak 1868 után kezdték hordani, a hadsereg magyar gyalogezredeinek pedig már évszázada világoskék szűk nadrágja volt. Csúfolták is a honvédeket a nadrág miatt: paradicsomos flaskónak, paprikanadrágosnak, paprikajancsinak, sőt, a pesti vicc szerint, ha az utca népe meglátott egy vörös nadrágos honvédet, állítólag így rikkantotta el magát: „Vigyázz honvéd, jön a bika!” Talán a sok kritika hatására is, már a nyár végén elterjedtek a hírek, hogy amint elkoptak, a piros nadrágot kékre cserélik.³⁹ Ehhez képest még jó tíz évig hordták.

Bármilyenek is voltak a kritikák, a fanyalgókra az élet cáfolt rá: a honvédek augusztus első napjaiban, ahogy az a korabeli sajtóban megjelent, „próbamenetet” tartottak, végigvonulva Pesten és Budán. Reggel hatkor indultak Rákosról, és egészen a Szép Juhászné fogadóig meneteltek, majd vissza. Az egész napos gyakorlat, amelyen egy gyalogzászlóalj, két honvédhuszár század és egy szakasz honvéd-dzsidás vett részt – lényegében az akkor létező teljes „honvédsereg” –, kedvező értékelést kapott a hadsereg főparancsnokától, és tetszett az utca népének is.⁴⁰ Vagyis honvéd uniformisok között ennyi elfogadható minőségű biztosan volt.

Lassan alábbhagytak a külsőt kritizáló hangok, legalábbis kevesebbet köszörülték a nyelvüket a honvédek küllemén. A „magyar nemzeti harag” inkább a nagy osztrák és cseh cégek ellen irányult, akik megpróbálták rátelepedni az amúgy sem túl jelentős magyarországi textil- és konfekció iparra. A fő ellenség a Harapath és Skene cég, amelyek lényegében koncessziót próbáltak szerezni a honvédség felszerelésére. Kuhn (ti. a közös hadügyminiszter), a „seregek nagyura” szövetségre lépett Skenével, a posztógyárosok királyával. Miközben Skene milliókat nyer, a kisipar tönkremegy – vonta ki kardját az ellenzéki sajtó. Ráadásul még drágábban is adja az alapanyagot, a köpenyeget, a kékszürke és a kék posztót.⁴¹

Harapat és Skene cégének magyarországi működését, s persze a honvédség felruházását, felszerelését, felfegyverzését Bécsben is figyelték. A magyar kormány rendszeresen küldte felterjesztéseit a Katonai Irodának és a Hadügyminisztériumnak. Az elsőben, 1869. május 20-i keltezéssel, az addig beszerzett (egyébként silány minőségű) cikkekről, megrendelésekről, udvari szállítókkal kötött szerződésekről számol be, s részletesen taglalja a Harapath céggel kötött szerződéseket, mindenekelőtt annak előnyeit ecsetelve. Bécsben tudomásul vették a felterjesztést, ám a szerződéseket, főleg az árak miatt, megvizsgálandónak tartották.⁴²

A nagy beszállítókkal a Honvédelmi Minisztérium tíz évre kötötte meg a szerződéseket, s az évenkénti teljesítésről, amint azt Bécsből elvárták, rendszeresen érkeztek is a je-

³⁹ Mojzer László: Ruházat és felszerelés. In: *Berkó István* (szerk.): *A Magyar királyi honvédség története 1868–1918*. Budapest, 1928. 203–204. o.

⁴⁰ *A Honvéd*, 1869. augusztus 10. 32. sz. 258. o.

⁴¹ *A Honvéd*, 1869. augusztus 31. 35. sz. 277. o.

⁴² Ahogy a legfelsőbb határozat megfogalmazta: a szerződő felet illető szerződéspéldány, kiszolgáltatása előtt a számvivőség által szorgos vizsgálat és valódítás alá vonandó. KA MKSM 1869. 12-2/26.

lentések.⁴³ A cégek nemcsak az alapanyagok gyártását, hanem a konfekcionálást és a tisztek felruházását is vállalták. Utóbbi kapcsán – mi sem természetesebb – meglehetősen éles polémia bontakozott ki. Alapvetően ugyan anyagi természetű dolgokról volt szó, az ellenzék csatasorba állásával azonban csakhamar politikai síkra terelődtek a dolgok. *Honvédpanasz Harapath ellen* címmel *A Honvéd* visszament egészen 1869 júniusáig, amikor is Harapath úr Pestre érkezett, és a pesti honvédtanostály tisztjei előtt mosolyogva jelentette be, hogy az ő cége a kiszemelt honvédség felruházására, vagyis a magyar Honvédelmi Minisztérium vele köt szerződést. Rendben is mentek a dolgok, ám az „egy év előtt oly nyájas Harapath úr most egyes tisztársainkat gúnyabeli adósságaik miatt fenyegetőzdő levelekkel illeti”. Ráadásul a felszólító leveleket portósan küldi, s ami a legfelháborítóbb, mindezt kétféjű sasos pecsét alatt teszi. Az is Harapath kicsinyességét mutatja, hogy a megrendelt ruhákat nem bérmentesítve küldette, hanem utánvéttel, ami az amúgy is „túlcsigázott” árak mellett újabb anyagi kiadást jelentett a tiszteknek.⁴⁴

Az illetékesek részéről Kerkápoly Károly államtitkár reagált a cikkeire, s terjedelmes válaszában, amely ugyancsak *A Honvéd*-ban jelent meg, lényegében visszautasított minden felvetést. Harapathnak semmiféle teljhatalma nincs a honvédség felruházására – írta. A honvédtiszteknek így nem is kötelező a fő beszállítóval szerződni. Ruháikat másutt is megrendelhetik, sőt, aki már kötött szerződést Harapath-tal, fel is mondhatja azt. Ha a honvédtisztek a cégnél rendelik meg a ruhákat, 15 havi törlesztésre 150 forint hitelt kaphatnak a cégtől. Nagyobb hitelre is van lehetőség, de a megállapodás szerint a havi törlesztő részt fixen kell tartani, mert az a tiszti fizetéshez van megállapítva. A Harapath cég egyébként olyan szerződést kötött a Honvédelmi Minisztériummal, hogy a folyamatos törlesztésekből a cég egy tartalékalapot hoz létre, amely a befolyt törlesztések bizonyos százalékainak elkülönítésével képződik. Ha a tisztek által teljesített havi törlesztések meghaladták a 3000 forintot, az előlotti összeg két, ha a 4000-et, három, ha az 5000-et, 4%-át teszik át az alapba. Ha tehát a honvédtisztek minden hónapban rendszeresen törlesztenének – ahogy ezt előzetesen kalkulálták –, a bevétel mindig több lenne 5000 forintnál, ám mivel a tiszt urak igencsak rossz adósok, és a havi törlesztések összege még a 3000 forintot sem éri el, így nincs kölcsön alap sem. Harapathék kimutatása szerint a hitelek nem törlesztése miatt a cégnek egy év alatt 29 000 forint hiánya keletkezett. Harapath szigorja emiatt van, ezért érkeznek felszólítások a fizetésre, ezért a fenyegetés a törvényre adással. Harapath eddig 1400 forintot tett félre a százalékokból, ebből az összegből a honvédtisztek újabb kölcsönöket vehettek fel. Ami pedig a felszólító leveleket illeti: ezeket Harapath nevében a M. K. Honvédtiszti Egyenruházati Intézet küldte ki, a levél fejlécén pedig magyar címer díszleg és nem a kétféjű sas.⁴⁵

A viszontválasz *A Honvéd Harczi Világ* című melléklapjában érkezett a minisztérium kissé frivol hangú tájékoztatójára.⁴⁶ A minisztérium állításai nem igazak – így a *Harczi Világ*. Egy teljes öltözet ugyanis 380 forintba kerül, s Harapath ugyan valóban ad 150 forint kölcsönt, ennyit köteles is adni, de egy hadnagy a 85 forintos atillát, a 65 forintos

⁴³ Az 1871-es beszámolót a magyar miniszterelnök 1872. április 20-án írta alá. A magyar nyelvű példány nincs meg, csak német másolata. KA MKSM 1872. 12-1/14.

⁴⁴ *A Honvéd*, 1870. november 10. 45. sz. 302. o.

⁴⁵ *A Honvéd*, 1870. december. 1. sz. 48. sz. 334. o.

⁴⁶ *Harczi Világ*, 1870. december 15.

köpenyt miután megrendelte, vajon hogy szerzi be a többi ruhadarabját? Harapath pedig főleg azzal fenyeget, hogy a tartozás fejében a tisztí jövedelem 300 forint feletti részéből inkasszót rendeltet el a végrehajtóval. És hiába a hivatkozás, hogy magyar címer alatt jön a felszólítás, bizony kétfejű sasos pecsét alatt érkezik: középen a sas, körötte: „Des V. Harapáth k. k. privilegirte Kleiderfabrik”.

A megoldást sokan az egyenruházati egyletek megalakításában látták. A közös hadseregben ekkor már működtek azok a közösségi intézmények, amelyek a tisztí ruházódást segítették – legfőképpen a tisztí pénztárca kímélése okán. Minden ezrednek volt egyenruházati egylete (Uniformierung-Commission), melynek keretében a tiszték az egyenruhájuk árát a fizetésükből vonathatták le részletekben. Ilyenre lenne szükség a Honvédségben is – érveltek az érintettek, hiszen ha egy honvédtiszt egyenruhát készíttet, rögtön 500 forintra adósodik el, ugyanis legalább 100 forintot előleget kell fizetnie a szabónak, s ha nincs pénze, kamatra kell kölcsönt felvennie.

A helyzet persze ennél bonyolultabb, hiszen „a honvédtisztí egyenruha csupa arany zsinórból állván” igen drága, amiatt pedig, hogy egy tisztnek legalább két atillára van szüksége, lévén városban, katonai zubbonyban járni nem illendő, még inkább megterhelő anyagilag. Jó lenne, írta *A Honvéd*, ha az aranyzsinóros atillát csak katonai parádéra használnák, köznapra pedig elég lenne egy piros zsinóros változat, arany pikkelyekkel. Erre aztán már állást foglaltak a miniszteriális tényezők is, azt a választ adván, hogy a honvédtiszt hétköznap járhatna civilben is, amelyre az érintettek választat: mi módon lehetne 36 és fél forintból katonai és civil ruhatárát is tartani? Nincs más megoldás, egy tisztességes, olcsó atilláról kell gondoskodni a honvédtisztek számára, mert – így a konklúzió – a tiszték nem szaladgálhatnak Pesten blúzban (vagyis zubbonyban), mint valami napszámosok.⁴⁷

Mínthogy a tisztí elegancia elvart kötelezettség, tegyünk egy mustrát a tisztí ruhatárban!

Az öltözködés hagyományos rendje a honvéd egyenruhák között két alap-típust különböztetett meg, a dísz-, illetve tábori, avagy menetöltözetet. Ehhez a két viselet típus-hoz rendelődtek az egyes ruhadarabok, felszerelési és a szerelvény cikkek. A katonai élethelyzetek, az ünnep- és hétköznapok persze tovább is finomították: volt szolgálati öltözet, riadó öltözet, haretéri öltözet, voltak „kényelmes öltözetek”. A legrangosabb helyen a díszöltözet állt, a katona ünnepi ruhája. Ez a ruha több is volt, mint egyszerű uniformis; a díszruha, az ún. becsületruha (Ehrenkleid) is. Eleganciája csak külső jel, de van hangsúlyozott belső tartalma is, a haderő, mindenekelőtt a tisztikar összetartozását sugallja. Az egyenruha másik szinonimája, a Kaisersrock, azaz a császár kabátja értelmezés. Jelentéstartalma által az egyenruha még magasabb erkölcsi tartományba lépett, ha pedig valaki nem az elvartak szerint, netán tiszteletlen módon viselte a „császár kabátját”, lényegében felségsértést követett el. Vagy ha bárki is tiszteletlen az egyenruhával szemben, az is egyet jelent a felségsértéssel, amit az elvárások szerint meg kellett torolni. A korabeli magyar frazeológia a fentebbi fogalmakat nem ismerte, legalábbis nem alkotott erre vonatkozó eklatáns magyar kifejezést: a „király kabátja”. Az egyenruha szentsége azonban honvédségi körökben is megvolt, legfeljebb némileg más értelmezésben; a sértés a honvédegyenruhán keresztül a „magyar nemzetet” érte, amit természetesen ugyanúgy meg kellett torolni, mint az uralkodót ért sérelmet. Mindezeknek hű tükre a korszak számos, katonák által vívott párbaja.

⁴⁷ *A Honvéd*, 1870. június 1. 22. sz. 127. o.

A díszöltözethez dísz-ruhadarabok jártak – rangja, beosztása, fegyver- és csapatneme szerint kinek-kinek más és más. A választék bőséges: csákó, kucsma, kabátféléségekből a gyalogosoknak atilla, a huszároknak atilla és mente, a dzsidásoknak ulanka; nadrágféléből lovasítottaknak lovaglónadrág (csizmanadrág), a havidíjasoknak pantalló. Díszöltözethez kötelező volt hordani a szolgálati jelvényt: gyalogostiszteknek a magyaros zsinórövet, lovastiszteknek a hagyományos kartust (vállszíjas tölténytáska), közembereknek a derékszíjra fűzött tölténytáskát, és természetesen kinek-kinek a számára előírt szálfegyvert (kard, szablya szurony). Feltűzték a rendjeleket, kitüntetések. A dísz-öltözködés legmagasabb minősége a „teljes dísz” volt. Itt már nem volt általános szabályozás; az etikett szerint mindig a rangban legmagasabb állóhoz illett „hozzáöltözni”, őt sem „felül- sem alulöltözni” nem volt szabad.

A tisztek a legénységhez is „hozzáöltözködtek”. A gyalogostisztek tábori öltözethez zubonyt és fekete sapkát viseltek, a nadrágot (pantallót) rendszerint csizmaszáron kívül hordták, esős, sáros időben pedig a csizmaszárhoz dughatták. Aki lovasított volt (törzstisztek), annak csizmanadrág is járt. Ha a legénység a köpenyt a szerelvénnyel málházta, a tisztek ilyenkor sajátjukat vállövszerűen, a jobb vállon hordták, két végét pedig kis szíjacskával fogták össze. Kardot mindig hordtak baloldalt, a pisztolyt pedig a pisztolytáskában, jobboldalt. A szabvány tiszti oldaltáskában („Gyulay táska”) térképet, irataikat és személyes apróságokat tartották. A táskát a kardtartó övön viselték, ugyancsak a test jobboldalán.

A „szolgálaton kívüli öltözetekkel” a katonák a civil szférának mutatkoztak meg. Itt a tiszteknek az úri körökben dívó öltözködési normaáknak kell megfelelniük, mindenekelőtt társadalmi rangjuk elismertetésére. Az alkalomhoz illő öltözet társasági követelmény volt, presztízs-kérdés. Valójában a tiszt minden egyenruha darabja számításba jöhett az öltözet összeválogatásakor, csak megfelelően kellett őket csoportosítani.

A katonai etikett persze mindenben támaszt jelentett,⁴⁸ amely egyébként a legmagasabb polcra a „díszöltözet szolgálati jelvények nélkül” névvel illetett viselési helyzetet emelte. Ez a ruha a tiszt lényeg hordozója, társadalmi rangjának kifejezője, mondhatni a tiszt „legünnepibb” ruhája. Ebbe kellett öltözni fogadásokra, bálókra, ünnepi istentisztelekre, esküvőre, színházi páholyba. Mindenképpen kötelezően járt hozzá a fehér glaszé-, vagy bőrkesztyű, a lakkcipő vagy lakkcsizma. Egyetlen helyszínen, az udvari bálon kellett díszöltözetben szolgálati jelvényvel megjelenni – már ha valamelyik honvédtiszt egyáltalán meghívást kapott.

A társadalmi lét lazább színtereire az ajánlott viselet a „társasági és utcai öltözet díszfejfedővel”. Ez az úri elegancia kifejezője. Így kellett megjelenni bemutakozó vagy búcsulátogatásokon, úri körökben, magasabb társadalmi állású személyek társaságában, nyilvános szórakozóhelyen, koncerten, színházban, nem-katonai temetésen. A különbség a díszviselethez képest annyi volt, hogy nem csákót, hanem fekete sapkát, nem dísznadrágot, hanem szalonnadrágot kellett felvenni.

A harmadik úri viseleti kategória az „egyszerű társasági és utcai öltözet fekete sapkával”. Ez volt a hétköznapi elegancia. Ehhez fekete sapka, atilla (dolmány), fekete szalonnadrág, netán fehér vagy mogyorószínű szövet, vagy piké pantalló, természetesen lakkcipő és mindenekfelett finom anyagú fehér kesztyű járt. Köpeny helyett az elegáns körgallért is fel lehetett venni.

⁴⁸ Inhalt und Form. Das Buch vom Offizier. Ein Mahnwort zur Erhaltung soldatischer Ideale. Den Kameraden gewidmet von *Georg Auffarth* Hauptmann im k. u. k. Infanterieregiment Nr. 27. Wien, 1910. 142–143. o.

A „hanyag elegancia” viselete a „házi, könnyű utcai és kerti uniformis”. Ebben a helyzetben már sok minden megengedett – természetesen a jó ízlés határain belül. Fekete sapka, zubbony, bármely nadrágfajta – a zsávolypantalló kivételével, mert az laktanyába, szolgálatra való! A fehér kesztyű szürkére is váltható. Otthon, családi körben, a tágabb család összejövetelein, kerti partikon, utcán, korzón, üdülőhelyen viselhető ez az öltözet.

A tisztí lét státusszimbóluma a lovas viselet („lovagló uniformis”). Az etikett megkülönböztet „hivatalos úrlovas viseletet”, amelyet például hadsereg távlovaglásán, hadsereg díjlovaglásán nemzetközi díjlovaglásán, díjugratáson kellett hordani; továbbá egy ennél egyszerűbb lovas viseletet, mint az adott csapatost vagy helyőrség versenyein, ezred díjugratáson, vadászlovaglásán, délutáni sétalovaglásán, délelőtti, valamint délutáni kilovaglásokon, sétalovaglásokon viselt egyenruhát. Az úrlovas viselethez fekete sapka, atilla vagy dolmány járt, mindenkinek a hivatalosan előírt piros vagy világoskék lovaglónadrág, fehér kesztyű, természetesen lovaglósizma, lovagló-, esetleg vadász sarkantyúval. Az egyszerűbb lovas viselet ettől annyiban tért el, hogy kékszürke (fekete) lovaglónadrágot is fel lehetett venni. A délelőtti lovagló öltözet – a délelőtt, mint napszak mindig katonásabb megjelenést kívánt mint a délután! – inkább atillát kívánt, délutánra már a zubbonyos változat is megfelelt. Délután rendben lévőknek számított a lovaglópantalló vagy a szalonnadrág is fekete cipővel.

A fentebb bemutatott „ötös” felosztás több-kevesebb megszorítással megfelelt a korban dívó öltözködési normáknak. Ezek az íratlan szabályok nagytársasági, avagy nagyestélyi (frakkos); normál társasági, kisestélyi (szmokingos, zsakettes); vizit és séta (gérokk, morgenrokk); egyszerű házi és utcai; sport-, illetve kiránduló öltözeteket javasoltak.⁴⁹

Igen fontosak – még ha nem is mindig látszanak teljes valójukban – a fehérenemű féleségek, különösen az ingek.⁵⁰ Ingből egy tisztnek három fajtára volt szüksége. Ebből kettő felsőing, az egyik a „napi”, ez nevezhető „szolgálati” vagy „sport” ingnek is. Ezek a hivatáshoz (Berufsleben) adaptált ruhadarabok. A másik ing a „státus ing”, amely már a társadalmi helyzet és a személyi presztízis, a saját életvitel, az egyéni életmód (Privat-leben) kifejezője. A harmadik az otthoni ing, ami az abszolút privát szférába esik. A szolgálati ing, avagy „munka ing” lehet egyszínű, vagy mintás, anyagában főleg flanel, selyem, vagy burett. Fontos, hogy mindig az egyenruhához illő gallérral és nyakszegéllyel, kézelővel (Facette) viseljék. Ha kifejezetten sportingről van szó, annak magas lehajtott gallérja legyen. Az ingmell mindig feszes, gyűrődésmentes, az ingujjak nem szorosak, a mandzsetta puha, s akár egyrétű, akár visszahajtott, ne legyen hosszabb 8–10 centinél. A mandzsetta lehetőleg két (gyöngyház) gombbal gombolódjék, ebből az egyik lehet különleges formájú mandzsettagomb is. A szolgálati, avagy sportinget gyalogos és lovas csapatszolgálatban, irodai szolgálatban és egyáltalán fizikai tevékenység során kell viselni. A társasági ing természetesen mindig elegánsabb, anyaga sifon vagy zefír, és feltétlenül gyöngyházgombok illenek hozzá, az ujjára keményített mandzsetta jár, és nem több mint egy centiméternyivel, de a felsőruha ujjánál mindig hosszabbnak kell lennie.

A tisztnek természetesen civil ruhadarabjai is voltak, amellyel úgy volt köteles bánni, mint azt a hasonló társadalmi helyzetű civil megfelelői tették. Nem árt megfelelő civil

⁴⁹ Az etikett persze még tovább is differenciált. Mangold Béla Kolos, a korszak egyik leghíresebb magyarországi divatszakértője a polgári érintkezés különböző helyzeteire 15 öltözetformát sorolt fel. Ld. *F. Dózsa Katalin: Letűnt idők, eltűnt divatok, 1867–1945.* Budapest, 1989. 202–204. o.

⁵⁰ *Auffarth: i. m. 153–154. o.*

ruhát tartani, ajánlotta az illemtankönyv, mert az olcsóbb, mint az egyenruha. Ha vadászni ment, lóden vadászöltönyt viselt, ha túrázni, hegyi cipőt és térdnadrágot, magashegyi túrához prémes felsőkabátot. A teniszöltözet sötét flanel, megfelelő színű filc vagy szalmakalappal. Tenisz közben csak ing járt, mellény nem, de ha fürdőhelyen volt, nyáron, mellényel együtt kerti öltözetként is hordhatta a teniszruhát.

Mi sem természetesebb, minthogy az újdonsült honvédtisztek körül csakhamar megjelentek az udvari szállítók, ajánlatokkal, kedvező hitelfeltételekkel. Íme egy kis csokorra való a híres csehországi, a Rumburgi vászonraktár kínálatából az 1870-es évek elejéről:⁵¹

Férfiingek rumburgi vászonból (nyakbőség tudatandó)
Férfi lábravalók, német, francia és magyar szabású.
Férfiingek angol sifonból egyenes vagy haránt mellel.
Férfi harisnyák,
Férfi gallérvák,
Férfi kezelők.

Az egyik legnagyobb, szinte a birodalom egészét behálózó udvari szállító Tiller Mór volt. Már az 1870-es évek elején így ajánlotta készletét a „Pesten, országút, a Károly kasszánya (ma: a központi Városháza) bérházban megadott posta címén.”⁵²

„Szolgálati sapkák honvédtisztek, altisztek és legénység számára,
tartósan, szépen készítve

I finom tisztisapka 3. számú aranyzsinórral,	3 ft 45 kr
I finom posztóból készített tábori sapka,	1 ft
I finom posztóból készített tábori sapka ellenzővel,	1 ft 10
I finomabb	1 ft 25 kr
I igen finom tricotból	1 ft 50 kr
I igen finom tricotból dupla széjjel	1.80
I finom extra csákó közlegénynek	4.50
I finom extra csákó altiszteknek	5.10
I pár finom bőrkesztyű	0.90
I pár közönséges bőrkesztyű	0.75
I kardbojt teveszőrből	0.30
I kardbojt selyemből	0.70
Nyakravató	0.50–0.70
Valódi arany paszománt hadapródnak egy zubbonyra való	0.50–0.60
Posztócsillag kisebb 4 krajcár, nagyobb 5 krajcár tucatja.”	

⁵¹ Melléklet A *Honvéd* 1870. 41. számához. Rumburgi vászonraktár.

⁵² A *Honvéd*, 1872. augusztus 9. 32. sz. 256. o.

Az újságok reklámhirdetéseik között megjelentek az „apróságokat” kínáló cégek is. A Cs. kir. katonai ügynökség (Bécs, Nagler u. 22.) hirdetésben kínálta portékáit, azzal érvelve, hogy évek óta a megbízók tökéletes megelégedésére sok ezer apróság-készületet (Proprietäten-Garnituren) szállít a cs. kir. hadsereg és a magyar s osztrák honvédség részére. Egy teljes készület: egy evőcsésze (45 krajcár), egy cipőmáz- és zsírszelenca (12 krajcár), egy ruhakefe (15 krajcár), egy cipőkefe 8. krajcár) egy fésű (5 krajcár) egy tűkör (8 krajcár), egy olló (8 krajcár), egy gombvilla (2 krajcár), egy vasnyéllel ellátott kés és villa és bádogkanál (23 krajcár), összesen 1 forint 10 krajcárért kedvezménnyel rendelhető.⁵³

S hogy végülis hogyan sikerült a tisztí mivoltot hangsúlyozni? – nos, nem mindig szabályszerűen. A renitenseket 1873. február 11-én József főherceg hadsereg-főparancsnok oktatta ki a helyes egyenruha viselésről. Dörgedelmes napiparancsban róttta meg a honvédtisztikart az öltözködési szabálytalanságok miatt. A tiszt urak ugyanis összevissza viselték nyakkendőiket, az arra nem jogosítottak sarkantyút hordtak, „egynémely tiszt óralánczát az attilán (!) felül pipereként fitogtatja”, túl hosszú a hajzat, baj van a szakállal is, mert bár mindenki szabadon formálhatja azt, de a legkatonásabb csak az lehet, ha vagy tele, vagy állban kiborotvált a szakáll.⁵⁴

Nem volt ez másképpen a közös hadseregben sem. A *Hazánk* című újság közzétett egy méltatlankodó olvasói levelet, melyet Debrecenből küldtek, s amely meglehetősen felháborodott hangon, a tényleges idejüket töltő egyévi önkéntesek és „Carl Graf Pöttinget Persing Freiherr von Oberfalkenstein cs. kir. dandártábornok (!) esetéről tudósított. Az önértében sértett egyévi önkénteseket ráncba szedte a tábornok: „kihúzogatta az egyévi önkéntesek kravátlíját, s miután látta, hogy az „nem fél czolos, vastag kéregre vont lószőr-harából van; továbbá, megmustrálta a waffenrockokat, s tapasztalva, hogy azok nem Skene Úr gyárából került komisz posztóból készültek, s horribile dictu, hátul nem két, hanem mint a tiszteké, 6 gombbal volt fölszerelve, a hajtókán pedig nem fehér posztóból kivágott, hanem fehér selyem sodrott csillagok voltak, és a „medve talp” sem előírásos volt, elszörnyülködni méltóztatott: mi lesz a tisztekből, ha már ezek is így vannak adjustírozva. Jobb ha észben tartják: az egyévi önkéntesek valójában gemeinerek, közemberek, ehhez mérten kell viselkedniük. Mindez bizony tapintatlanság, mert ezzel is csak elidegenítik az önkénteseket a hadseregtől.”⁵⁵

De térjünk vissza a honvédség felszereléséhez!

A ruházat mellett nagyobb üzletnek látszott a honvédség felfegyverzése. Sokan láttak üzleti lehetőséget ebben. A legkorábbi jelentkező a svájci Vetterli cég volt, amely saját, 10,35 mm-es zárdugattyús fegyvereit ajánlotta a Honvédségnek.⁵⁶ Vetterli komoly referenciával rendelkezett, fegyverét akkor már az olasz és a svájci hadsereg is használta. A várható üzletre, közös gyártásra Pesten vegyes vállalatot alapítottak (Magyar-Svájci Gépgyár Rt.), ám az csakhamar csödbe ment, mivel a magyar állam elállt vásárlási szán-

⁵³ A *Honvéd*, 1872. augusztus 9. 32. sz. 256. o.

⁵⁴ HL M. Kir. Honv. Főparancsnokság. 143/k. 1.

⁵⁵ *Hazánk*, 1869. április 27.

⁵⁶ Az üzlet komolynak látszott, a korabeli sajtó már szinte készpénznek vette, és arról cikkezett, hogy a magyar kormány nyolc évre való mennyiséget rendelt. A *Honvéd*, 1869. május 11. 19. sz. 153. o.

dékától.⁵⁷ A favorit ekkor már, nem kis hatalmi hátszéllel, Joseph Werndl cége, a Monarchia akkori legjelentősebb fegyvergyártója és hadiszállítója volt.

A Werndl felvásárolta a magyar-svájci céget. Az üzletbe beszállt a magyar állam is. A kérdésnek ugyanis politikai-gazdasági vetületei voltak, amely valójában akörül is forgott, legyen-e magyarországi fegyvergyártás, vagy a honvédség csak egyszerű fegyvervásárló legyen.⁵⁸ A véderőtörvény eléggé behatárolta a magyar kormány mozgásterét a honvédség felfegyverzése tekintetében, hiszen az a passzusa, mely szerint az egész haderő ugyanazt a tölténytípust használja, szinte törvénytörően vonta maga után nemcsak a töltények azonosságát, hanem a fegyvereket is minden haderő részben.

1871-ben új szereplő jelent meg a magyar fegyverpiacon, az Österreichische Waffenfabrik-Gesellschaft, amely mögött ugyancsak a Werndl állt, s amely végül monopóliumot nyert a magyar honvédség felfegyverzésére.⁵⁹ A cég típusfegyvereit Pesten az Államvasutak Gépgyárában szerelték össze, évente 50 000 darabot. Ekkorra azonban az osztrák gyárakból a honvédség első felfegyverzése már megtörtént, 1869-ben a magyar kormány 80 000 darab 1867 mintájú Werndl puskát és karabélyt kereskedelmi áron megvásárolt. Ebből 1869. szeptember közepére 6 000-et már le is szállítottak – azért csak ennyit, állapították meg a rezignáltan az illetékesek, mert nem volt elég raktári kapacitás. Azt mindenesetre sikerült elérni, hogy az első honvéd zászlóaljok és huszárszázadok rendelkezzenek a szükséges fegyvermennyiséggel.

Sikeresebb utat járt be a magyarországi tölténygyártás. A honvédség a töltényellátásra 1871-ben Róth György pozsonyi tölténygyárossal kötött szerződést. A cég évi hatmillió töltény gyártására vállalt kötelezettséget, illetve ígéretet arra, hogy szükség esetén évi 24 millió töltényt is képes lesz gyártani. A cég több helyen leányvállalatot is hozott létre, ahol a kilőtt töltényhüvelyek újrahasznosításával foglalkoztak. A töltényügyek a Fegyverátvételi Bizottság Pozsonyba telepített kirendeltsége hatáskörébe tartoztak.

A ruha, a felszerelés és a fegyverek nagy tételnek számítottak. Volt egy kisebb tétel, amelyhez valóban nem kellett a külföldi tőke, a honvédszászlók. Az első honvédszászlók elkészítésére 1869. augusztus 27-én a *Hivatalos Közlöny*ben felhívás jelent meg, „árlejtésre”, vagyis versenytárgyaláson való részvételre. A mintadarabot, a Pesti tanosztály zászlaját kitétték közszemlére az érdeklődők elé. A kiírás 82 zászlóra szólt, ebből 78 magyar, négy horvát-szlávon színekben lesz elkészítendő – adta hírül szeptember 16-i számában a *Honvéd* című lap.⁶⁰ A bírálók Rosenthal Hermann pesti egyenruhaszabósága mellett döntöttek, ő kapta a beszállítói megbízást.

⁵⁷ A honvédségi kipróbálásra vásárolt néhány Vetterlik végül is hasznosult, a magyarországi vidéki csendőrség vette használatba.

⁵⁸ Voltak magyarországi fejlesztési próbálkozások is. Ilyen volt a Kosztka-féle fegyver (valójában egy négycsöves golyószóró szerű kézfegyver), amely papírtöltényeket tüzelt. A korabeli sajtó hírt adott arról a kísérletről, amely 1869 júliusában történt. Összehasonlították Kosztka fegyverét a Werndl puskával. Az ellenzéki sajtó természetesen Kosztka fegyverének győzelmét hirdette ki, merthogy azzal egy perc alatt 11-et, a Werndl puskával csak 9-et lehetett löni. Arról persze már adtak hírt, hogy a papírtöltények hosszabb távon tönkretették a fegyvereket. Az *Ellenőr* 1869. július 18-i cikkét idézi: *Barcy Zoltán–Somogyi Győző: Királyért és hazáért.* A magyar királyi honvédség szervezete, egyenruházata és fegyverzete, 1868–1918. Budapest, 1990. 165. o.

⁵⁹ A *Honvéd*, 1869. június 1. 22. sz. 178. o. Azt azért megjegyzi az újság, hogy furcsa a titokzatoskodás a szerződés körül, s nyilván valami gyanús dolog miatt nem lehet nyilvánossá tenni a Werndl szerepét.

⁶⁰ A *Honvéd*, 1869. szeptember 16. 36. sz. 216. o.

Rosenthal zászlói ún. brosfrózó eljárással készültek, vagyis az alapszövetbe fémfonállal hímezik be a mintát, így az kissé kiemelkedik a felületből. A zászlók magasságát 132 cm-ben, hosszúságát 155 cm-ben állapították meg. A zászlólap vastag fehér selyem, széleit 10 cm széles ívelt háromszögekből álló pártázat szegélyezte. A magyarországi és erdélyi zászlóaljknál (I–VI. honvédkerület) a háromszögek színe piros–fehér–zöld, a horvátországi VII. honvédkerület zászlóaljainál, a horvát színeknek megfelelően piros–fehér–kék. A zászlólap bal oldalát a király „IFJ.” névjele és a magyar korona díszítette, aranyhímzésben. Hátsó oldalán Magyarország középcímerét két angyal tartotta. A fenyőfából készült és skarlátpirosra festett 290 cm hosszú zászlónyél felül egy levél alakú, 16 cm magas sárgaréz zászlócsúcsban végződött, melynek két oldalát a királyi névjel, illetve az országcímer vésett képe díszítette. A zászlólapot négy sorban 30–30 aranyozott zászlószög rögzítette a zászlónyélhez. Míg a zászló minden alkatrésze kincstári költség volt, a szegeket ki-ki maga kontójára szerezhette be. Erről honvédelmi miniszteri rendelet is született.⁶¹

Rosenthal cége 1871-re a vállalt valamennyi zászlót elkészítette; 1870–71-ben szép sorjában lezajlottak az ünnepélyes zászlószentelések is. A követendő eljárásról a honvédelmi minisztérium forgatókönyvet adott ki.⁶² A sajtó pedig igazi ünnepi eseményként tárgyalta a történeteket. A 30. kolozi zászlóalj zászlóját 1870. szeptember 12-én, a zágrábi 80. zászlóaljét szeptember 18-án, a 39. abaúji zászlóaljét október 2-án, Kassán, a soproni 74. zászlóalj zászlóját október 19-én szentelték fel.⁶³ A 63. budai zászlóalj szentelési aktusa a budai várban zajlott 1870 novemberében. A híradás szerint József főherceg lakásától a budai vártemplomig állt a budai zászlóalj sorfala. A misét a hercegprímás celebrálta, s mondott szentbeszédet is, amely főleg a honvédség nemes hivatásáról szólt. A magas rangú vendégek, József főherceg és Klotild főhercegné, Ludwig Gablenz altábornagy budai főhadparancsnok, Kerkápoly Károly államtitkár, számos közös hadseregbeli fő- és törzstiszt „riadó zeneszó között vonult be a templomba”. A beszentelés után következett a zászlószeg-beverés szertartása. Az elsőt a primás ütötte be, szokás szerint a Szentháromság nevében, a másodikat József főherceg a királyné nevében, a harmadikat Clotild, a honvédség nevében. Szeget vert be Gablenz főhadparancsnok, Czillich Ede és számos törzstiszt. Ezalatt egyházi zene és karének szólt, elénekelték a magyar Himnusz is. Majd a zászlót kivitték a templom elé, ahol Tersztyánszky ezredes, a zászlóalj parancsnoka mondott beszédet, a katonák pedig esküt tettek a zászlóra. Az ünnepséget lakoma zárta.⁶⁴

A zászlókra a szenteléskor szalagokat kötöttek, a legelsőt a zászlóánya. A zászlóanyai szerepet országos hírvagyasszonyok, vagy helyi előkelőségek nejei vállalták. A szalagok dús hímzéseikkel, motívum kincsükkel valóságos iparművészeti remek. A pozsonyi honvédzászlóaljnak mint zászlóánya, a belga királyné adományozott zászlószalagot. Igazi fejedelmi ajándék – lelkesedett a korabeli tudósító: piros színű és gazdagon ki van rakva drágakövekkel és gyöngyökkel. A főszalagon ez olvasható: „Mária Henrika a belgák királynéja a pozsonyi honvédzászlóaljnak”, míg a másikon: „Isten vezéreljen hazánk

⁶¹ HL Hfp. 1870. 1348. október 5.

⁶² HL Hfp. 1869. kat. titkos iktató.

⁶³ HL Hfp. sgt. iktató 1870.

⁶⁴ *A Honvéd*, 1870. november 17. 46. sz. 327. o.

dicsőségére”. A címereket aranyból és ezüsből hímezték, a zsinórok is tiszta ezüsből vannak, szólt a híradás Pozsonyból.⁶⁵

Ugyancsak a sajtó adta hírül, hogy Oberbauer Alajos (ő volt a másik fő beszállító) pesti műhelyében több gyönyörű zászlószalag készül. A József főherceg személyes érdekeltégi körébe⁶⁶ tartozó budai 63. (lásd a fentebbi zászlószentelést) és a jászberényi 50. zászlóaljnak Klotild főherceg asszony készítette a szalagokat. A budaiak zászlószalagja veres bársony, felirata: „Lobogj diadalmasan hazánk dicsőségére. Clotild főhercegnő a budai 63. zászlóaljnak”. A szalag széles aranyszegélyű, egyik végén a magyar címer, a másikon József főherceg családi címere látható. A jászberényiek szalagja késsel és ezüsttel van hímezve, a jelmondat: „Örök diadal kísérje dicső pályádat”.⁶⁷ A mosonyi 73. zászlóalj számára Mária Terézia württembergi hercegnő küldte a szalagot, s amint hírlett, azt maga a „keresztanya” (ti. a zászlóanya) saját kezűleg hímezte. A szalag vörösvörös színű, arannyal és kék selyemmel van dúsan hímezve, s rajta kivarrva: „Ausztiai Mária Terézia württembergi hercegnő”, a másik szalagon: Királyért, hazáért, lángol a magyar szíve.”⁶⁸

1886-ban, a zászlóaljok féldandárokba történt átszervezésekor (28 féldandár) még minden zászlóalj megtartotta zászlait, ám az ezredrendszerre való áttéréskor, 1890-ben, már csak első zászlóalj maradt használatban, a többi bevonták, és az ezredtörzs székhelyén őrizték. 1901-ben a funkciótlaná vált zászlókat átadták a Ludovika Akadémiának, ahol azokat az akadémia kápolnájában helyezték el. Amikor 1913-ban felállt a négy új honvéd gyalogezred, ezekből a régi zászlókból kapott mindegyik egyet-egyét. Ma a 92 szabvány zászlóból 54 található a budapesti Hadtörténeti Múzeum zászlógyűjteményében.⁶⁹

Ahol nagyobb tételek forogtak kockán, persze nehéz volt a verseny az osztrák–cseh monopóliumokkal szemben, de a kormány részéről itt is történtek protekcionista próbálkozások. A Honvédelmi Minisztérium már az első hónapokban utasításokat adott a kerületi parancsnokságoknak a helyi iparosok felkarolására, foglalkoztatására, köpenyek, zubbonyok és nadrágok készítésére. A köpeny munkadíjára az irányár 1 forint 40 krajcár, a zubbonyra 1.15, a nadrágra 1.20, a sapkára 20–25 krajcár.⁷⁰ Problémák azért itt is adódtak, a legfőbb beszállító például Pesten nem talált elég kézi munkaerőt, s a vállalásának csak úgy tudott eleget tenni, hogy gőzgépet vásárolt, s így már napi 600 öltözéket volt képes készíteni.⁷¹

Annyi bizonyos, hogy így sem mentek rendben a dolgok. Szeptember végén a minisztériumnak kellett megmagyarázni a Honvéd-főparancsnokságnak, miért nem kaphatta meg a honvédség még mindig a szükséges darabszámú egyenruhát.⁷² Nyilvánvalóan

⁶⁵ A *Honvéd*, 1870. december 22. 52. sz. 401. o.

⁶⁶ A hadsereg főparancsnok, egyben nádor, a jászberényi zászlóaljat a jászok főkapitányaként, a budait birtokai miatt részesítette megkülönböztetett bánásmódban.

⁶⁷ A *Honvéd*, 1870. május 12. 19. sz. 139. o.

⁶⁸ A *Honvéd*, 1870. 16. 7. sz. 66. o.

⁶⁹ *Kerekes Zoltán: Az Országos Hadtörténeti Múzeum zászlógyűjteménye.* In: *Az Országos Hadtörténeti Múzeum Értesítője*, I. Budapest, 1971. 116–119. o.

⁷⁰ A *Honvéd*, 1869. október 14. 41. sz. 329. o.

⁷¹ A *Honvéd*, 1869. november 18. 46. sz. 369. o.

⁷² HL Hfp 1869 Kat. titkos iktató 155. 1869. szeptember 30.

szervezési problémák adódtak, és baj volt az egyes zászlóaljknál a fogadókészséggel, raktározással. A hadsereg-főparancsnoknak kellett arról rendelkezni, hogy a ruhákat ne a zászlóaljakhoz, hanem előbb a kerületekhez küldjék, s onnan adják át majd szükség szerint a csapattesteknek.⁷³

Ősz vége felé azért lassan kialakult a kívánt rend. A honvédfelruházó bizottság parancsnoka, Nyitrai József őrnagy azt jelenthette, hogy a 82 honvéd gyalogos zászlóalj és a 32 huszár svadron mindegyikében 40 ember van teljesen fölruházva és – ezt már Markovits ezredes jelentette Bécsből – ugyanennyi van ellátva fegyverrel is.⁷⁴ A Honvéd Főparancsnokság még ennél is tovább látott; a következő év tavaszán körrendeletében már azzal perspektívázta a honvédkerületi parancsnokságokat, hogy „minden zászlóalj 900 főre való ruházattal és 800 db fegyverrel elláttatni fog”.⁷⁵ Nem sokkal később pedig már a „raktári segédanyagokról” is rendelkezett – állampénzen, „négy ruhakefe és két poroló korbács” beszerzését engedélyezte,⁷⁶ majd azt is, hogy macskákat is tartsanak a ruharaktárakban.⁷⁷

A kitűzött cél 1872 végére teljesült, raktárakban volt 150 000 gyalogsági-, és 9 000 lovassági egyenruha és a hozzávaló szerelvények, az akkorra előírt hadikészlet, és megfelelően voltak felruházva, felszerelve a kiképzési idejüket töltő katonák. A ruházat és felszerelés kulcsintézménye a budapesti „Honvéd Főruharaktár” (1894-től „M. kir. honvéd Központi Ruhatár”) volt. A szakmai stábot a „Honvéd Főruharaktári Bizottságot” 1869 nyarán hívták életre. A Nyitrai József⁷⁸ őrnagy vezette, katonákból és szakalkalmazottakból álló bizottság (négy tiszt, egy számtiszt, egy raktárnok, három polgári szakértő), ahogy ezt egy korabeli szakkönyv⁷⁹ megfogalmazta, „a vállalkozók és szállítók által a honvédség számára beszállított ruházati és szerelvény darabok átvételére, raktározására, a csapatoknak és intézeteknek kiosztására és a főraktár kezelésére van hivatva.” Az 1870. év elejétől egy ideig Pozsonyban a Harapath és Mandl üzemhez kötődve egy ruharaktári albizottság is tevékenykedett.⁸⁰ A közös hadsereg Montour-Depot-jainak mintájára megszervezett főruharaktár valójában „mindenes raktár” volt. Ide került be – a fegyverzet kivételével – minden kincstári holmi, az akkori hivatalos osztályozás szerint: a ruházat, a szerelvény, a tábori eszközök, a lőszerelvény és az ún. „különös fölszerelési cikkek.”

⁷³ HL Hf 1869 Kat. titkos iktató 207. 1869. november 16.

⁷⁴ A *Honvéd*, 1869. november 25. 47. sz. 376. o.

⁷⁵ HL M. kir. Honv. Főparancsnokság sgt. iktató, 1870. 296. sz. 1870. március 12.

⁷⁶ Uo. 366. sz. 1870. március 27.

⁷⁷ Uo. 506. sz. 1870. május 3.

⁷⁸ Nyitrai József komoly „ruházati” szakmai múlttal rendelkezett. Az egykori honvédtiszt (a szabadságharc idején alezredes, az Óbudai országos ruhabizottmány helyettes vezetője volt. 1870-ben az 50. honvédzászlóalj parancsnokává nevezték ki. 1974-ben az aktív szolgálatból nyugdíjazták. A ruházati bizottság élére, utódjául, Bercs Vilmos századost szemelték ki, de vele már mint az az észak-bihari (debreceni) honvédzászlóalj parancsnokaként találkozunk. HL M. kir. Honv. Főparancsnokság sgt. iktató, 1870. 1011. sz. 1870. augusztus 2. 1871-től a bizottság vezetőjének Fábry János alezredest nevezték ki, akit 1877-ben Assermann Ferenc ezredes, majd pedig 1878-ban Vendrei Ferenc ezredes váltott.

⁷⁹ *Sztráva Miklós*: Az Osztrák–Magyar Birodalom hadseregének szervezete. Budapest, 1876. 223. o.

⁸⁰ „Berts honvéd kapitány már elutazott Pozsonyba a felruházási albizottság életbeléptetése végett. (...) Adlatius gyanánt Bauer százados rendeltetett hozzá” – adta hírül a sajtó. A *Honvéd*, 1870. február 2. 5. sz. 39. o. Bauer János százados a trencsén-nyitrai lovasszázad parancsnoka volt, s mint vezényelt került Pozsonyba. Ugyanígy Berts Vilmos is Debrecenből.

A fegyverügyek intézésére, a Honvédelmi Minisztérium fennhatósága alatt, 1869 nyarán ugyancsak külön bizottságot hoztak létre (Honvéd Fegyverátvételi Bizottság). A bizottság foglalkozott a beszerzéssel, tárgyalt a jelentkező cégekkel, később szervezte a gyártást is. 1874-től Fegyverzeti Bizottság, 1876-tól Fegyverzeti és Lőszerbizottság néven találkozunk vele, majd 1884-től külön-külön Fegyverzeti Bizottságként, illetve Lőszerbizottságként. 1894-től Központi Fegyvertár néven működött. A bizottság élére 1869-ben Markovich Adolf alezredest, volt '48-as honvéd huszártisztet neveztek ki. A Fegyverátvételi bizottságot Pozsonyban Frank Mátyás Antal vezette. A fegyverátvevőkhöz 14 vezényelt honvéd is tatózott – a korabeli beosztási tábla szerint – mint „cső-erőkémlelő” (egy fő), „mutogató” (egy fő), „kipróbálási lövész segéd” (egy fő), „puskacső-kémlelő” (két fő), belső gyári vizsgáló (két fő), „alkatrész vizsgáló (négy fő), küldönc, szakács, szabó és cipész (egy-egy fő) tevékenykedett.⁸¹

1872 őszén a Honvédelmi Minisztérium már büszkélkedni is tudott a feleszereléssel. Ekkorra épült meg a József utcai ruharaktár. Meghívták látogatásra az újságírókat. A *Hon* szerkesztője így számolt be a látogatás során szerzett tapasztalatairól: a raktárnak „minden része ügyesen van felhasználva, több osztály működik, mindeniknek saját bélyegzője van, amellyel a ruhákat megjelölik. Az évben 50 000 ember felszerelésére kötöttek szerződéseket, ebből a beszállítók eddig 30 000 darabot teljesítettek. A felszerelő bizottság, amely a gyártást is felügyeli, Pozsonyban egy kitűnő posztógyárral, Késmárkon pedig vászongyárral rendelkezik. Meg is van az eredménye, hiszen a hírhedett vörös nadrágok posztója most már kitűnő, de még ennél is jobbak a bőrkészítmények, csizmák, bakancsok, szíjgyártó munkák. Ám azért akadnak problémák: a ritka szövésű kék zubonyokról és a szintén nem túl vastag posztójú köpenyekről, amelyekben meg lehet fagyni, nem sok jót mondhattak el. Azt tervezik, hogy a hideg ellen alá »öltöztetnek« majd egy flanel mellénnyel. És az is probléma, hogy a honvédhuszárok mentéje, bár igen tetszetős, annak fehér prémje hamar piszkolódik. Nem jó a »pléh tábori edény« sem (vagyis a csajka), jobb lenne a fedeles réz bogrács, mert abban még főzni is lehetne.”⁸²

Az optimizmus persze a sajtónak szólt. A hivatalos jelentések ennél jóval szkeptikusabbak, s melyet természetesen a sajtó is kiszimatolt. Híre terjedt, hogy az 1873-as váci hadgyakorlaton a bakancsok három nap alatt tönkrementek és igen sok volt a feltört lábú katona. Ami természetesen nem mehetett tovább – a miniszter bizottságot hozott létre a lábbeli probléma megoldására.⁸³ A lábbeli probléma természetesen nem volt új keletű. Sokan próbálkoztak a megoldásával, főleg üzlet reményében. 1871 nyarán például két terv is befutott a minisztériumhoz. Az egyik egy olyan bakancs-félet ajánlott, amit egy perc alatt fel lehet venni, nem ázik át, mert nem darabokból, egy bőrből van a feje kiszabva és a súlya igen kicsi. És levenni is igen egyszerű – érvelt a feltaláló.⁸⁴ A másik lábbeli tervet egy volt '48-as nyújtotta be. Ő a honvédseregben egykor szerzett tapasztalataira hivatkozott, és kétféle bakancsot proponált az új honvédségnek: az egyik egy hosszabb szárú, „bugyogós katonának való”, vagyis szórólövészeknek, hajtóknak, „mert abba bugyogóját a katona könnyen bele tűrheti, mi által a fekete harisnya (tudniillik a

⁸¹ *Sztráva*: i. m. 218–220. o.

⁸² A cikket idézi: *A Hon*, 1872. november 11. 41. sz. 339. o.

⁸³ *A Honvéd*, 1873. augusztus 14. 33. sz. 237. o.

⁸⁴ *A Honvéd*, 1871. június 29. 26. sz. 115. o.

bokavédő pánt) is feleslegessé válik”. A másik típus, a rövidebb szárú, a honvédbakának lesz jó, s ez is igencsak „megfelelő lesz a katonai céloknak, különösen, ha bő nadrág fog alkalmaztatni, ami a mostani harcászathoz elkerülhetetlen”.⁸⁵ 1871–72 telén Lenkey Károly egri cipésmester küldött be mintapéldányokat a maga által „feltalált” bakancsokból. Ezeket ki is osztották csapatpróbára.⁸⁶ – Tervekből tehát nem volt hiány, a magyarországi gyártási és technológiai kapacitás azonban ekkor még igencsak szűkös volt. Példa erre az „Első Pesti Börgyár”. A lelkes hazai iparpártolás a gyárat favorizálta, megkötötték a szerződést is, a lábbeli- és szíjzart szükséglet java részét, végül azonban mégis a jóval tökeerősebb és jelentős hadiszállítói praxissal rendelkező morvaországi cégektől kellett beszerezni. Később aztán valóban a hazai kisipar kapott megrendeléseket, a népfelkelés lábbeli szükségletét pedig már teljes egészében magyarországi cégek szállították.

A „lábbeli kérdés” fontosságának sajátos paraboláját írta le ezekben az években⁸⁷ Jókai Mór *A jövő század regénye* „Az orosz rém” című fejezetében: „A hadügyminisztérium és a honvédelmi minisztérium... már hetek óta folytatnak közös értekezleteket, melyek minthogy zárt ajtók mellett tartatnak, annál fogva köztudomású a tárgy, miszerint afölött vitatkoznak, vajon az egész hadsereg és honvédség gyalogságánál egyformán a bakancs hozassék-e be, vagy a kamásli? Ami egy hadjárat előtt a legfontosabb ügy, minthogy egy hadseregnél igen nagy gondnak kell lenni a csatakész lábakra. A kamáslit ajánlja a nagyobb kényelem, a bakancsot ellenben a mozgás könnyebbsége. Minélfogva az elhatározás nehéz. Ekkor, mint egy közbeeső bomba, jön hirtelen a generalissimus parancsolata, mely szerint elrendeltetik, hogy az összes állandó hadsereg minden gyalogsága térdig érő csizmát kapjon. Mire a magyar képviselőházban zárt ülés tartatik, s ugyanott a honvédelmi miniszter is előadva indokait, ellenmondás nélkül elhatároztatik, hogy a honvédség is magas szárú csizmát kapjon. Ezt azután mindenki megérti, ha nem magyarázzák is neki meg külön: a bakancs, kamásli még csak defenzív háborút helyez kilátásba; de már a hosszú szárú csizma egy offenzív háború eventualitásával kecsegtet.”

A bőráruknál szerencsésebbek voltak a fémcsikkek (fémkulacsok, -csajkák): gyártásukra új alapítású hazai üzem kezdte meg a működését, a „Schlick és fia” cég.⁸⁸ A későbbi nagyhírű vállalat, nem utolsósorban a honvédségi megrendeléseknek is köszönhetően került a magyarországi ipar élvonalába.

Az egyes csapatok számára szükséges holmikat évenként igényelték. A felállításkor a zászlóalj állandósított gyalogszázadai 300, a lovasszázadok 80 emberre való felszerelést igényelhettek, amit a továbbiakban maguk raktároztak.⁸⁹ Minden újoncnak elvileg teljes új felszerelés járt, a valóságban az új cikkeknek mindig csak egy része került az új bevonulókhöz, másik részüket „készletezték”, a gyalogságnál a zászlóalj-, a lovasságnál a század pótraktárában; a cél, hogy praktikus gazdálkodás mellett záros határidőn belül minden alakulat hadilétszámának megfelelő számú, ún. „hadikészlettel” rendelkezék, amelyet majd csak mozgósítás esetén lehet igénybe venni. Ez a gyalogságnál 150, a

⁸⁵ *A Honvéd*, 1871. augusztus 31. 35. sz. 140. o.

⁸⁶ HL Hf. Főparancsnoki iktató könyv, 232. 1872. február 26. HM 5763. II/19. és 338. 1872. március 4.

⁸⁷ A regény 1872–1874 között íródott

⁸⁸ *Mojzer*: i. m. 204. o.

⁸⁹ *Sztráva*: i. m. 141. o.

lovasságnál 120 ember teljes ruházatát és felszerelését jelentette. A napi használatba került ruházati, felszerelési holmik az adott alakulat „békekészletéhez” tartoztak. Ez utóbbinak „B”, a hadikészletnek „H” betű volt a jele, amit az egyes darabokra rá is bélyegeztek. A jobb minőségű holmik értelemszerűen a hadikészlethez tartoztak, a békekészletbe már használt, de még jó minőségű cikkeket soroltak. A békekészleten belül volt egy elkülönített kontingens is, ez volt az ún. készletraktár, ahonnan a rendszeresen bevonuló tartalékosokat öltöztették és szerelték fel. A jobb minőségűekből pedig a bevonuló újoncok is kaphattak.

Az ellátmányt az alakulatok adminisztrációjában egy eszmei mértékegység, az ún. „részletérték” alapján is nyilvántartották. A részletérték valójában egy szorzószám volt, számértékben, gyalogos katona esetében, napi 1,5, a huszároknál 1,3, a dzsidásoknál pedig két egységet jelentett. Egy egység 10 fillér értéknek felelt meg. Minden cikk, ami csak a katona tényleges szolgálati ideje alatt használatban volt, naponta egy részlettel ért kevesebbet, s az értékcsökkenés mindaddig tartott, amíg elérte a részletértékek 100 %-át, valójában az adott cikk beszerzési árát. Elvileg ekkortól volt lehetőség új cikk igénylésére a Központi Ruhatártól. Az e számokkal kifejezett elértéktelenedés természetesen nem jelentette a teljes elhasználódást. Az egyes darabok állagát, használhatósági besorolását rendszeres időközönként a kerületi hadbiztosságok, vagy az adott alakulat kezelő tisztje (kezelőbizottsága) állapította meg, melyet az adott cikken bélyegzéssel is jelöltek. A rábélyegzés egy-egy római vagy arab szám volt. Az „X” a teljes a „VIII” a 8/10-es, a „V” az 5/10-es, a „II” a 2/10-es minőséget jelentette. A hasznavehetetlen ruhadarabok „0” jelet kaptak. A kerületi hadbiztosságok bélyegezték a római-, az alakulatok kezelőbizottságai pedig az arab számot. A még használható példányok – javarészt 2/10-es illetve 5/10-es értékű zubbonyok, köpenyek, nadrágok, kenyértarisnyák, lábbelik – az adott alakulat „többlet” anyagát képezték, valójában ezek kerültek a fentebb jelzett készletraktárba.

Minden holminak azonban volt egy előre kalkulált egyezményes élettartama, ún. „kihordási ideje” is, ami ugyancsak viszonyítási pontnak számított az alakulatok készletgazdálkodásában. Egy huszárcsákónak például hat év, egy tábori sapkának 15 hónap, a mindennapokban használt sötétkék zubbonynak 18 hónap, a zsávolynak egy év, a köpenynek öt év, a gyalogos atillának hat és fél év, a bakancsnak 8 hónap volt a kihordási ideje. A csapattesteknél igyekeztek úgy gazdálkodni, hogy az egyes cikkek a kihordási időn túl is használható állapotban maradjanak. Ennek fejében a Honvéd Központi Ruhatártól más cikkeket igényelhettek.⁹⁰

A ruházat, felszerelés és fegyverzet első megméréstetése az 1870-es nagy őszi hadgyakorlaton történt meg. A vizsga jó sikerült. A hadgyakorlatról szóló jelentésében, egyenesen a hadsereg-főparancsnoka, József főherceg adott kedvező minősítést. „A kiállított legénység és lovak felszerelését tökéletes használható állapotban találtam és meggyőződtem, hogy az arra hívatott közegek mindenképpen arra törekszenek, hogy a még szükséges beszerzések szakadatlanul megtörténjenek, és így az összes anyagkönyvi létszám, valamint a jövő évben várandó tartalékosok és újonczokból való növedék tökéletesen felszerelve legyen” – írta a főherceg.⁹¹

⁹⁰ Summázat a Ruhagazdálkodási utasítás a M. Kir. Honvédség számára című szolgálati könyv (G-17) fejezeteiből. Budapest, 1903.

⁹¹ KA MKSM 1870. 12-1/55/123 f. A Honvéd főparancsnokság egykor volt irattári jelzete: 1235/f.p. 1870. szeptember 14.

A hadgyakorlati jelentéshez a főparancsnok mellékelte a tiszti parancsokat is. A tisztek a felszerelés és a ruházat vonatkozásában is iránymutatást kaptak. Feltétlenül ügyelniük kellett a katonák megterhelésére, hogy azok semmivel se cipeljenek magukon többet, mint amennyit a málházasi utasítás előír. A menetalakzat (kettős sor) szigorú megtartása mellett ugyanakkor a „legnagyobb kényelmesség megengedendő”, vagyis a menetet vezető parancsnok engedélyezheti a nyakravalót leoldását, a zubbony legfelsőbb kapcsának felnyitását”. A főzőedényeket mindenhová vinni kellett, rácsatolva a hátibőröndre, ha már megérkeztek a felcsatoló szíjak. Ha még nem, akkor a derékszíjra baloldalvást és hátrafelé akasztattak fel a főzőedények”. A lovasságnál leginkább a nyergek megvizsgálására hívta fel a figyelmet a főparancsnok: nyugvás alkalmával az alsó és felső hevedert azonnal ki kell lazítani, a nyergeket szellőztetni kell, vasalásait meg kell vizsgálni, és feltétlenül pótolni kell az elveszett patkószegeket.

Az 1869-es ideiglenes egyenruha szabályok kiadásától az első hivatalos öltözködési utasítás megjelentetéséig (1876) hét év telt el. A honvédség első, csak magyar nyelvű öltözködési és felszerelési szabályzata 1876-ben jelent meg, amely lényegében az 1872-es közös hadseregbeli hasonló szabályzatának honvédségi környezetbe átültetett, karcsúsított változata volt. Ugyanarra a szerkezetre épült, és nagyon sok a szó szerinti egyezés is. Ennek nyilvánvaló oka a sok viseleti cikk azonossága. A honvédség fennállása alatt összesen háromszor adtak ki könyv formában öltözködési és felszerelési szabályzatot, az 1876-os után 1892-ben és 1911-ben,⁹² és mindig a közös hadseregbeli kiadást követően.

⁹² Öltözeti és felszerelési szabályzat a M. kir. honvédség részére. Budapest, 1876.; Öltözeti és felszerelési szabályzat a M. kir. honvédség számára. Második kiadás. Budapest, 1892.; A-26. Öltözeti és felszerelési szabályzat a M. kir. honvédség számára. I. rész. 1911.; II. rész. 1913.; III. rész. 1912. IV. rész. 1913.; VI. rész. 1911.; VII. rész. 1911.; Függelék, 1911.

György Ságvári

THE BIRTH OF THE UNIFORM OF THE ROYAL HUNGARIAN HONVÉD ARMY

Summary

The author of the publication discusses the first historical period (1869–1876) of the uniforms of the Royal Hungarian Honvéd Army, with special regard to the circumstances surrounding the birth of the scheme. He deals with the professional and political disputes that accompanied the introduction of the new uniforms; issues of financing, manufacture and storing (of clothing, weapons and equipment); and deals with the symbols of the Hungarian Honvéd Army. Analysing the press coverage of the period, he demonstrates how society received the introduction of the new uniform. A separate part discusses the written and unwritten norms, regulations and customs of the wearing of uniforms, and officer's etiquette in general.

The disputes over the uniform of the Hungarian Honvéd Army reproduced, only at a lower level, the great political debates over the Austro-Hungarian Monarchy's Army Act and the establishment of the Royal Hungarian Honvéd Army in 1867–1868. A crucial element of the discussions was the 1848–1849 War of Independence and its Honvéd Army, specifically the issue of connections between the new uniform and the historical events that took place two decades before. The radical opposition in Parliament advocated the national character of the Hungarian uniform and its traditions stemming from 1848–1849. In contrast to that, the other camp, which included mostly soldiers, considered integrity as the most important factor, both theoretically and practically. They claimed that any characteristics of the uniform referring to 1848–1849 revolutionary ideas would menace the unity of the armed forces. The most they could imagine was a uniform reflecting certain characteristics of the hussar dress.

György Ságvári

LA NAISSANCE DE L'UNIFORME DE L'ARMÉE HONGROISE

Résumé

La publication traite du premier cycle (1869–1876) des tenues de l'armée hongroise royale avec une attention particulière à la naissance de son uniforme. Elle parle des débats techniques et politiques sur l'introduction de l'uniforme, des questions de financement, de la fabrication (habit, armes, équipement) et du stockage sans oublier les symboles de l'armée hongroise. Avec l'analyse des réactions de la presse d'époque, elle présente comment la société a accueilli le nouvel uniforme. Elle traite à part les règles et les normes écrites et tacites du port d'uniforme et plus généralement l'étiquette des officiers.

La vive controverse autour de l'uniforme de l'armée hongroise reflétait, toute proportion gardée, les grands débats politiques qui accompagnaient en 1867–1868 les négociations relatives à la loi sur la défense de la Monarchie. Au cœur du débat: les éléments évoquant l'armée hongroise de 1848–1849 et la question de savoir à quel point le nouvel uniforme peut rappeler les événements déroulés près de deux décennies plus tôt. L'opposition parlementaire radicale plaidait en faveur d'un uniforme à caractère national fidèle aux traditions de 1848. Le camp adverse, surtout des militaires, insistait sur l'intégrité de la force armée tant pour le contenu que pour l'aspect extérieur. Ils estimaient que tout signe rebelle évoquant 1848 sur l'uniforme risquait de désunir l'armée. Au plus, ils pouvaient imaginer «une apparence à la hussarde».

György Ságvári

ДИЕ ГЕБУРТ ДЕР ХОНВÉД-УНИФОРМ

Resümee

Дие Mitteilung арабет ден ерстен Беклеидунгсзуклус дер Кёниглич-Унгарисчен Хонвéd-Армее (1869–1876) аф ден Умстэнден дер Гебурт дер Хонвéd-Армее бособере Аумерксамкее. Сие бешчэйт сич мит ден фэхличен ден политисчен Дискussionен им Laufe дер Einfúhrung дер Uniform, мит ден Фраген дер Финанзирунг, дер Продуktion (Беклеидунг, Waffen, Аusrúстунг) ден дер Лажерунг ден коммт ауч ден Символен дер Хонвéd-Армее зу спрехен. Аф дем Wege дер Analyse дер zeitgenóssischen Pressestimmen stellt sie die Reaktionen in der Gesellschaft аф die neue Uniform vor. In einem eigenen Teil бешчэйт sie sich мит ден geschriebenen ден ungeschriebenen Normen des Tragens дер Uniform, ден Vorschriften ден Gewohnheiten дер uniformierten Bekleidung ден дер Offiziersetikette im Allgemeinen.

Дие Fehden ум die Хонвéd-Uniform waren im Grunde ein Abbild дер großen politischen Diskussionen аф niedrigerer Ebene, von denen die Verhandlungen des Wehrgesetzes дер Monarchie ден die Aufstellung дер Хонвéd-Армее im Jahre 1867–1868 begleitet wurden. Besonders scharf wurden die Verweise аф die Хонвéd-Армее von 1848–1849 ден diejenige Frage behandelt, in wie weit die neue Uniform аф die Ereignisse vor etwa zwei Jahrzehnten erinnern дурфе. Die radikale parlamentarische Opposition stand für die ungarischen nationalen Traditionen дер Хонвéd-Армее von 1848 ein. Das andere Lager, dem vor allem Soldaten angehórtен, hielt neben dem Inhalt аuch hinsichtlich дер Áußerlichkeiten die Integrität дер Streitkráfte für die wichtigste Frage. Es vertrat den Standpunkt, dass jedwedes rebellische Charakteristikum аф der Uniform, das eine Anspielung аф die Ereignisse von 1848 ist, die Einheit дер Streitkráfte lösen коннте. Dieses Lager konnte sich hóchstens das „husarenhafte ÁuBere“ vorstellen.

Дьёрдь Шагвари

РОЖДЕНИЕ ХОНВЕДСКОЙ ВОЕННОЙ ФОРМЫ

Резюме

В статье рассматривается первый цикл ношения военной формы в королевской армии (1869–1876), при этом уделяется особое внимание на условия появления первой военной хонведской формы. Автор статьи показывает профессиональные и политические споры, сопровождавшие процесс принятия на оснащение единой военной формы, освещает вопросы финансирования, производства (униформы, вооружения, оснащения) и складирования, касается символов и значков хонведов. Исследуя вопросы, освещавшиеся в печати того времени, автор показывает, как была принята военная униформа обществом. Особый раздел посвящен писаным и неписанным нормам ношения военной формы, правилам и обычаям ношения одежды и военной формы, а также вопросам офицерского этикета.

Споры вокруг военной униформы по существу на более низком уровне отражали те обсуждения и политические дискуссии, которые сопровождали создание Закона о защите Монархии в 1867–1868 году и формировании хонведской армии. С особой остротой поднимались ссылки на Хонведскую армию 1848–1849 годов, вопрос о том, в какой мере новая военная форма может напоминать события, имевшие место всего два десятилетия тому назад. Радикальная парламентская оппозиция выступала за венгерский национальный характер хонведской военной формы, за традиции 1848 года. В противоположность этому, другой лагерь, к которому принадлежали главным образом военные, в отношении внешности формы требовал и отражения ее содержания, считал наиболее важным вопросом интегрирование вооруженных сил. Они высказывали мнение о том, что любой мятежный знак на военной форме, делающий намек на 1848 год, может нарушить единство вооруженных сил. Поэтому они могли представить максимум лишь „гусарскую внешность“ военных.